

Міністерство освіти і науки України

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Кафедра нової та новітньої історії

“ЗАТВЕРДЖУЮ”

Перший проректор

д.х.н., проф. Холін Ю.В.

“ _____ ” _____ 2016 р.

Робоча програма навчальної дисципліни

**«Сучасна історія Західної Європи і Північної
Америци (II період)»**

для студентів IV курсу історичного факультету

спеціальність (напрямок) – 6.020302 історія
спеціалізації – нова та новітня історія, археологія, архівознавство, історіографія та
джерелознавство, історія стародавнього світу та середніх віків, історія України, історія
Східної Європи
факультет – історичний

2016 / 2017 навчальний рік

Програму рекомендовано до затвердження Вченою радою історичного факультету

“ 20 ” вересня 2016 року, протокол № 9

РОЗРОБНИК ПРОГРАМИ: Страшнюк С. Ю., кандидат історичних наук, доцент

Програму схвалено на засіданні кафедри нової та новітньої історії

Протокол від “ 31 ” серпня 2016 року № 1

Завідувач кафедри д.і.н., проф. Станчев М. Г.

_____ Станчев М. Г.
(підпис) (прізвище та ініціали)

Програму погоджено методичною комісією історичного факультету

Протокол від “ 9 ” вересня 2016 року № 1

Голова методичної комісії історичного факультету

_____ Тумаков О. І.
(підпис) (прізвище та ініціали)

ВСТУП

Програма навчальної дисципліни «Сучасна історія країн Західної Європи та Північної Америки» (II період), складена відповідно до освітньо-професійної (освітньо-напряму-

напряму- істрія

спеціальності - 6.020302 історія

спеціалізації - історія стародавнього світу та Середніх віків, нова та новітня історія, історія Східної Європи, Історія України, археологія, архівознавство, історіографія та джерелознавство.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є головні тенденції розвитку євроатлантичної цивілізації після Другої світової війни та Соціально-економічна і політична історія провідних країн Заходу у 1945-2015 рр. (Сполучених Штатів Америки, Канади, Великої Британії, Франції, Німеччини, Італії).

Програма навчальної дисципліни складається з таких розділів:

1. Головні тенденції розвитку країн євроатлантичної цивілізації у 1945-1991 рр.
2. Країни Північної Америки.
3. Провідні країни Західної Європи.
4. Економічна та політична інтеграція у Західній Європі (1945-1992 рр.)
5. Німецька проблема у 1945-1990 рр.

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

- 1.1. Метою викладання навчальної дисципліни є з'ясувати провідні тенденції та перебіг соціально-економічного і політичного розвитку країн Західної Європи та Північної Америки після Другої світової війни, що призвели до утворення євроатлантичної цивілізації.
- 1.2. Основними завданнями вивчення дисципліни є розкрити головні складові механізми функціонування країн євроатлантичного регіону: ринкову економіку, «соціальну державу», ліберальну демократію, науково-технічну революцію.
- 1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної (освітньо-наукової) програми студенти повинні досягти таких результатів навчання:

Знати:

- сутність системи державно-корпоративного капіталізму, що склалася на Заході та її еволюцію після 1945 р.;
- характеристику політичних режимів та партійних систем країн Західної Європи, США та Канади;
- причини кризових явищ, які охопили західний світ 1973 – 1982 рр., що зумовило перехід від неокейнсіанської до неоконсервативної соціально-економічної політики;
- основні етапи розвитку євроінтеграції та вирішення німецької проблеми.

Уміти:

- аналізувати внутрішню та зовнішню політику урядів, вплив на них основні етапи розвитку євроінтеграції та Північноамериканської зони вільної торгівлі.

- розрізняти політичні програми головних політичних партій США, Канади, Великої Британії, Франції, ФРН та Італії;
- громадянського суспільства оволодіти навичками самостійної роботи з історичними джерелами і науковою літературою, пошуком необхідної інформації через мережу «Інтернет» для використання на семінарських заняттях, при написанні рефератів та дипломних робіт.

- ;

2. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань (предметна область), напрям, спеціальність, рівень вищої освіти/освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
Кількість кредитів - 4	Галузь знань історія	денна форма навчання НОРМАТИВНА	заочна форма навчання НОРМАТИВНА
Розділів - 2	Спеціальність: 07.00.02 - "всесвітня історія"	Рік підготовки	
Індивідуальне науково-дослідне завдання - курсові, дипломні роботи бакалаврів		4-й	5-й
Загальна кількість годин - 180 =(52+20)+108	Освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр	Семестр	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 6 год. самостійної роботи студентів - 9 год.		8-й	10-й
		Лекції	
		52 год.	22 год.
		Практичні, семінарські	
		20 год.	Немає год.
		Самостійна робота	
		108 год.	86 год.
		ІНДЗ: курсові - год., дипломні бакалаврів- год.	
		Вид контролю: поточний - контрольні роботи, підсумковий - екзамен	

Примітка

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної індивідуальної роботи становить:

для денної форми навчання – 64 %.

3. Виклад змісту навчальної дисципліни

Розділ 1. Головні тенденції розвитку країн євроатлантичної цивілізації у 1945 – 1991 рр.

Тема 1. Капіталістичний світ в період повосної відбудови та розвитку індустріального суспільства.
 Перебудова світового капіталістичного господарства після Другої світової війни. Беттон-Вудська система та лібералізація міжнародної торгівлі. "План Маршалла": економічний аспект. Неокейнсіанство: посилення ролі держави в урегулюванні соціально-економічних процесів. Науково-індустріальна революція та структурна перебудова економіки у 50-60-ті рр. XX ст. Початок європейської економічної інтеграції. Транснаціональні корпорації та банки. Організація економічного співробітництва та розвитку. Концепція "держави загального добробуту". Головні типи соціальної політики у Західній Європі та Північній Америці. Трансформація соціальної структури індустріального суспільства. Особливості політичного розвитку. "Друга хвиля" демократизації. Міжнародна соціал-демократія і утворення Соціалістичного Інтернаціоналу. Доктрина "демократичного соціалізму". Еволюція ліберальної та консервативної

ідеології. Християнська демократія. Феномен голлізму. Позасистемні політичні партії. Масові громадські рухи. Криза “суспільства споживання” і “студентська революція” 1960-х рр. Авторитарні режими Південної Європи.

Тема 2. Структурна криза 1970-х – початку 1980-х рр. та перехід на постіндустріальну стадію. Стагфляція та накопичення кризових явищ у фінансовій сфері. Крах Бреттон-Вудської системи. Смітсонівська угода. Доповідь Римського клубу “Межі зростання” (1972) і загострення екологічних проблем. Нафтовий шок 1973 р. Світова енергетична криза 1974 – 1975 рр. та її наслідки. Група G-7. Другий нафтовий шок 1979 р. Світова економічна криза 1980-1982 рр. Передумови переходу до постіндустріального типу економіки. “Третя хвиля” демократизації: революції в Португалії, Греції, Іспанії. Єврокомунізм. Ескалація “лівого” та “правого” тероризму. “Етнічний ренесанс” малих народів. Масові громадські рухи 70-х рр. Поява “зелених” партій та організацій. “Неоконсервативна революція”. Монетаризм М. Фрідмена і “теорія пропозиції” А. Лаффера – основа неоконсервативної економічної політики. Посткейнсіанство в умовах 1980-90-х рр. Науково-технологічна революція. “Інформаційне суспільство” та його головні риси. Іноваційний характер науково-технічного поступу. V технологічний уклад. “Демократизація власності” та “система участі”. Трансформація ЄЕС в Європейський Союз. Інтеграційні процеси у Західній півкулі. Основні тенденції демографічного розвитку та соціальної стратифікації постіндустріального суспільства. Криза “держави добробуту”. “Державна можливостей” як її альтернатива.

Розділ 2. Країни Північної Америки

Тема 3. США у другій половині 1940-х – 1950-ті рр. Економічні, геополітичні та психологічні підсумки Другої світової війни для США. Особливості економічного розвитку у повоєнний період. Перетворення США на фінансово-економічного та політичного лідера капіталістичного світу. Проблеми реконверсії. Послаблення неоліберального курсу в роки президентства Г. Трумена. Антиробітничче законодавство. Доктрина “стримування комунізму” і “план Маршалла”. Резолюція Ванденберга. Участь США у Корейській війні. Маккартизм. “Динамічний консерватизм” Д. Айзенговера. Профспілковий рух: об’єднання АФТ-КПП. Рух за громадянські права негрів. М.А. Кінг. “Консервативна згода”. “Доктрина Айзенговера” та зовнішня політика США другої половини 50-х ХХ ст.

Тема 4. США у 1960-ті – 1970-ті рр. Ліберальний реформізм президентів Дж. Кеннеді та Л. Джонсона: політика “нових рубежів” та “великого суспільства”. Демократизація внутрішньополітичного життя. Боротьба з бідністю. Доктрина “гнучкого реагування”. Третя Берлінська та Карибська кризи. Ескалація війни в Індокитаї. “Доктрина Джонсона”. Масові рухи соціального протесту 1960-х рр. Політика “нового федералізму” Р. Ніксона. Конфлікт між Конгресом та Білим домом. “Уотергейтська справа”. Гуамська доктрина. “В’єтнамський синдром”. “Доктрина Форда”. Радянсько-американські угоди в галузі обмеження озброєнь. Тактика “символічного популізму” Дж. Картера. Кризові явища в економіці та соціальній сфері. Рух на захист громадських інтересів. Стратегічне партнерство з Ізраїлем. Кемп-Девідська угода. “Доктрина Картера”.

Тема 5. США у 1980 – 1992 рр. Президентські вибори 1980 р. “Рейганоміка” – економічна теорія та практика американського неоконсерватизму. “Соціальний дарвінізм”. Податкова реформа. Громадсько-політичне життя 1980-х рр. “Ірангейт”. Радянсько-американські стосунки. Програма “зоряних війн”. “Доктрина Рейгана”. Адміністрація Дж. Буша – старшого: пом’якшення неоконсервативного курсу. Участь США у війні в Перській затоці 1991 р. Глобальне лідерство США у світі після закінчення “холодної війни”. Проблема “третьої партії” і президентські вибори 1992 р. “Новий лібералізм”.

Тема 6. Канада у 1945 – 1979 рр. Державний механізм та партійно-політична система повоєнної Канади. Зміцнення економічного положення Канади після Другої світової війни і стабілізація соціального становища в країні. Активізація соціальної політики правлячої ліберальної партії. Уряд У.Л. Макензі-Кінга. Програма Федерації консервативної співдружності на виборах 1945 р. Запровадження 1947 р. канадського громадянства. Приєднання провінції Ньюфаундленд. Етнополітичні проблеми канадського федералізму. Послаблення зв’язків з Великою Британією та курс на економічну інтеграцію зі США. Вступ Канади до НАТО і участь у Корейській війні. Внутрішня політика кабінетів Л. Сен-Лорана (1948-1957 рр.). Політика консервативного уряду Д. Діфенбекера та її провал (1957-1963 рр.). Утворення Нової демократичної партії (1961). Еволюція програмних настанов Ліберальної партії. Уряд Л. Пірсона (1963-1967 рр.). “Десятиріччя П.Е. Трюдо”. Концепція “справедливого суспільства” – канадський варіант “держави добробуту”. Федерально-провінційні стосунки. «Тиха революція» у Квебеку. Політична криза 1970 р. Мовне питання. Соціальні реформи. Зміни в імміграційному законодавстві та політика мультикультуралізму. Еволюція зовнішньополітичного курсу Канади у 1960-70-ті рр. Концепція “противаги” П. Е. Трюдо і доктрина “серединної держави”. Зміцнення позицій Оттави на міжнародній арені.

Тема 7. Канада у 1979 – 1993 рр. Вибори 1979 р. і поразка ліберальної партії. Утворення коаліційного уряду консерваторів та Партії соціального кредиту Дж. Кларка. Політична криза і дострокові вибори 1980 р. Повернення до влади П. Трюдо. Конституційна реформа 1981-1982 рр. Погіршення динаміки економічного розвитку Канади у 80-ті рр. Зростання антивоєнного руху та нове загострення національної проблеми. Прихід до влади Прогресивно-консервативної партії. Уряд Б. Малруні (1984-1993 рр.). Утворення і діяльність Партії реформ. Криза канадського федералізму. Мічлейкська конституційна угода 1987 р. та зрив її ратифікації. Шарлоттаунська угода і референдум 1992 р. про реформу канадської федерації. Вибори 1993 р. Повернення лібералів до влади.

Розділ 3. Країни Західної Європи

Тема 8. Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії у 1945 – 1964 рр. Парламентські вибори 1945 р. Соціально-економічні реформи та зовнішня політика уряду К. Еттли. Британська Співдружність. Перехід до політики “холодної війни”. Парламентські вибори 1950 р. Повернення консерваторів до влади 1951 р. Коронація Єлизавети II. Закінчення політичної кар’єри В. Черчілля. Концепція “народного капіталізму”. “Батскеллізм”. Участь Англії в “Суецькій авантюрі” 1956 р. Відставка А. Ідена. Г. Макміллан та “вітри змін”. Розширення сфери державного регулювання. Олдермастонські походи прихильників миру. Уряд А. Дуглас-Г’юма й поразка консерваторів на виборах 1964 р. Розпад колоніальної імперії. Теорія “трьох кіл” британської зовнішньої політики.

Тема 9. Велика Британія у 1964 – 1979 рр. Лейбористські уряди Г. Вільсона. Доктрина “зони зосередження”. Згортання англійської присутності “на Схід від Суецу”. Проблема деволоції. Загострення етнорелігійного конфлікту у Північній Ірландії. Расова проблема. Феномен І. Пауелла. Парламентські вибори 1970 р. Внутрішня політика уряду Е. Хіта. Вступ до ЄС. Робітничі страйки 1973 – 1974 рр. Лейбористські кабінети 1974 – 1979 рр.: урядові реформи та конфлікт з БКТ. Ольстерська проблема. Референдум 1 березня 1979 р. в Уельсі та Шотландії. Англія і політика розрядки в Європі.

Тема 10. Велика Британія у 1979 – 1990 рр. М. Тетчер і внутрішня перебудова консервативної партії у другій половині 1970-х рр. Парламентські вибори 1979 р. “Тетчеризм” – британський варіант неоконсервативної ідеології і політики. Внутрішня політика урядів “залізної леді”. Конституційні реформи початку 80-х рр. (Акт про британське громадянство 1981 р., реформа судочинства 1981 р., Закон про поліцію 1986 р. тощо). “Шокова” лібералізація економіки. Стимулювання приватного бізнесу. Денаціоналізація державного сектору та політика “народного капіталізму”. Боротьба з тред-юніонами. Загальнонаціональний страйк гірників 1984 – 1985 рр. Ідейно-політична криза лейборизму. Утворення партії ліберальних демократів. Успіхи консерваторів на парламентських виборах 1980-х рр. Податкова реформа. Англо-аргентинська війна 1982 рр. та “особливі стосунки” зі США. Велика Британія і ЄС. Відставка М. Тетчер. Кабінет Дж. Мейджора: корекція неоконсервативного курсу. Зовнішня політика неоконсерваторів. Стосунки з США та країнами ЄС. Англо-аргентинська війна 1982 р. та її наслідки. Радянсько-англійські відносини.

Тема 11. Франція у 1944 – 1958 рр. Тимчасовий режим. Завершення звільнення території Франції. Французький Союз. Зростання впливу лівих сил. Демократичні перетворення. Конституція 1946 р. Партійно-політична система IV Республіки. Зміна політичної стратегії СФЮ. Перехід ФКП в опозицію. Особливості програмних настанов і соціальної бази МРП. Об’єднання французького народу. Урядова коаліція “третьої сили”. Внутрішня політика “правого центру” та “республіканського фронту”. Особливості промислової модернізації. Зовнішня політика IV Республіки. Колоніальні війни та їх вплив на внутрішньополітичну ситуацію. Алжирське питання. Політична криза 1958 р. Крах режиму IV Республіки.

Тема 12. Франція у 1958 – 1981 рр. Конституція 1958 р. Політичний режим V Республіки. Розпад французької колоніальної системи. Розв’язання алжирської проблеми. Внутрішня і зовнішня політика президента Ш. де Голля. Вихід з військової організації НАТО та стосунки з СРСР. Концепція “єдиної Європи від Атлантики до Уралу”. Розмежування політичних сил у 60-ті роки ХХ ст. “Червоний травень” 1968 р. та його наслідки. Відставка Ш. де Голля. Політика “спадкоємності та діалогу” президента Ж. Помпіду. Програма “нового суспільства” Ж. Шабан-Дельмаса та її провал. Жискардизм та доктрина “передового ліберального суспільства”. Антикризова політика уряду Р. Барра. Консолідація лівих сил. ОПР – голлізм нового покоління. Союз за французьку демократію. Роль Франції в розрядці міжнародної напруги. Європейська політика Ж. Помпіду та В. Жискара д’Естена. V Республіка і НАТО в 70-ті – на початку 80-х рр. “Т’ермондизм” в зовнішній політиці Франції.

Тема 13. Франція у 1981 – 1993 рр рр. Президентські та парламентські вибори 1981 р. Ф. Міттеран – четвертий президент V Республіки. Внутрішня політика уряду “лівих сил”. Причини провалу “лівого експерименту”. “План стабілізації” уряду Л. Фабіуса. Національний фронт Ж.-М. Ле Пена. Парламентські вибори 1986 р. Уряд Ж. Ширака: політика “співіснування” та “реприватизації”. Президентські вибори 1988 р. Уряд М. Рокара. Корсиканська та каледонська проблеми. Криза ФСП. Парламентські вибори 1993 р. Соціально-економічна політика уряду Е. Балладюра. Еволюція зовнішньої політики Ф. Міттерана.

Тема 14. Окупаційний режим в Німеччині. Рішення Потсдамської конференції щодо Німеччини. Проблеми повсюдного устрою Німеччини: діяльність РВАН та адміністрацій західних зон. Нюрнберзький процес і політика денаціоналізації. Демілітаризація та декартелізація економіки у західних зонах окупації. Аграрна реформа та націоналізація промисловості у Східній Німеччині. Демократизація громадсько-політичного життя. Відновлення діяльності СДПН, КПН; утворення СЕПН, ХДС, ХСС і СВДП. Вибори до ландтагів 1946 – 1947 рр. Німецьке питання на засіданнях Ради МЗС. Утворення Бізонії та Тризонії. Саарське питання. Політика РВАН та СЕПН у 1947-1949 рр. Німецький народний конгрес. Економічна криза. Реформа Л. Ерхарда. Блокада Західного Берліну. Парламентська рада і розробка Основного закону ФРН. “Окупаційний статут”. “Рурський статут”. Боннська конституція. Національний фронт демократичної Німеччини. Ухвалення конституції НДР. Вибори до бундестагу 1949 р. Утворення двох німецьких держав. Зовнішньополітичні та внутрішні причини розколу Німеччини.

Тема 15. Федеративна Республіка Німеччини у 1949 – 1990 рр. Конституційний лад та партійно-політична система ФРН. Формування блоку ХДС/ХСС та його політична програма. Концепція “соціального ринкового господарства”. “Економічне диво” 50-х – початку 60-х рр.: чинники та соціальні наслідки. Особливості “системи участі” у ФРН. Внутрішня та зовнішня політика К. Аденауера. Заборона КПН. “Союзи вигнаних” та ідеї реваншизму. Боннський договір 1952 р. Доктрина Гальштейна. Вирішення Саарського питання. Еволюція СДПН. Бад-Годесберзька програма 1959 р. Парламентські вибори 1961 р. Єлісейський договір 1963 р. Відставка К. Аденауера та його “політична спадщина”. Канцлерство Л. Ерхарда. “Теорія сформованого суспільства”. Економічна криза 1966-1967 рр. “Велика коаліція” та уряд К. Кізінгера. Концепція “глобального регулювання”. Позапарламентська опозиція і загострення політичної боротьби наприкінці 1960-х рр. Надзвичайне законодавство. Парламентські вибори 1969 р. “Нова східна політика”. Соціально-економічні реформи уряду В. Брандта. Боротьба з політичним тероризмом. Постанова “Про радикальні елементи”. Уряд Г. Коля у 1982 – 1989 рр. Особливості німецького неоконсерватизму. СДПН в опозиції. Феномен партії “зелених”. Пожвавлення праворадикальної ідеології. Зовнішня політика ФРН у 80-х рр.

Тема 16. Німецька Демократична Республіка у 1949 – 1990 рр. Конституція 1949 р. Партійно-політична система. III з’їзд СЕПН. Адміністративна реформа 1952 р. Курс на прискорене будівництво соціалізму. Народне повстання 1953 р. та його наслідки. Політичні репресії та соціально-економічні перетворення другої половини 50-х рр. Завершення монополізації влади СЕПН. Берлінський мур. Реформи 1960-х рр. та їх провал. Конституція 1968 р. Усунення В. Ульбріхта від влади. Режим Е. Хонеккера: “соціалізм кольорів НДР”. Остаточна ліквідація приватної власності в промисловості. Дисидентський рух. Роль Євангелістської церкви у духовному житті. Посилення “штгазі” та

поліцейського контролю над суспільством. Кризові явища в економіці. Радянська перебудова і східнонімецьке суспільство. Німецько-німецькі стосунки. Зростання громадянської непокори. Політична криза 1989 р. і падіння Берлінського муру. Трансформація партійно-політичної системи. Уряд Г. Модрова. Парламентські вибори 1990 р. Об'єднання Німеччини: міжнародно-правовий аспект.

Тема 17. Італія у 1945 – 1962 рр. Політичні результати Опору. Уряди національної єдності. Демократичні перетворення. Референдум 1946 р. Мирний договір. Перехід ІКП в опозицію. Конституція 1947 р. Партійно-політична система Першої республіки. Ідеологічна специфіка лівого руху в Італії. Соціальна доктрина християнської демократії. Італійський соціальний рух. Парламентські вибори 1948 р. А. де Гаспері та реформи першої половини 50-х рр. Проблеми Півдня. Посилення впливу мафії. Внутрішня політика центристських та правоцентристських урядів у другій половині 1950-х – на початку 60-х рр. Італійське “економічне диво”. Особливості моделі “держави добробуту”. Загострення класової боротьби. Еволюція доктрини католицької церкви та її вплив на політичне життя Італії.

Тема 18. Італія у 1962 – 1980 рр. Політика “лівого центру”. Утворення та розпад Об'єднаної соціалістичної партії. “План Соло”. “Спекотна осінь” 1969 р. та реформи кінця 1960-х – початку 70-х рр. Лівий та правий тероризм. “Стратегія напруги”. Криза лівоцентристської політики. Концепція “історичного компромісу” ІКП. Економічна криза. Парламентські вибори 1976 р. Період “національної солідарності”. Вбивство А. Моро. Боротьба з мафією. Вибори 1979 р. і утворення коаліційного уряду Ф. Коссігі. Італія у повоєнній системі міжнародних відносин. Вступ до НАТО та стосунки зі США. Участь у процесі європейської інтеграції. Еволюція італо-радянських відносин. Італія у Гельсінському процесі.

Тема 19. Італія у 1981 – 1993 рр. Соціально-економічний розвиток 1980-90-х рр. Утворення “широкої коаліції”. Судовий процес над масонською ложею П-2. Уряд Б. Краксі. Конкордат 1984 р. Особливості італійського неоконсерватизму. Конституційна криза і дестабілізація партійно-політичної системи. Діяльність ліворадикальних терористичних організацій. Криза Першої республіки. “Судова революція”. Війна з мафією. Референдум 1993 р. Перебудова партійної системи та поляризація політичних сил. Перехід до Другої Республіки. Основні вектори зовнішньої політики.

Розділ 4. Економічна та політична інтеграція у Західній Європі (1945–1993 рр.)

Тема 20. Європейська ідея та початок євроінтеграції. Історичні передумови інтеграційного процесу в Європі. Ідея європейської єдності. Європейський рух. Федералістська та конфедеративна концепції. Цюріхська промова В. Черчілля 1946 р. Конгрес європейських рухів у Гаазі 1948 р. Заснування Ради Європи та її роль у створенні “європейського правового поля”. Західний Союз та Північноатлантичний пакт. Організація Європейського економічного співробітництва. “План Шумана” і створення Європейського співтовариства вугілля і сталі. Спроби військово-політичної інтеграції: причини невдач. Західноєвропейський союз. “Римська хартія” 1957 р: утворення ЄЕС та Євроатому. Ставлення Великої Британії до процесу економічної інтеграції. Утворення Європейської асоціації вільної торгівлі.

Тема 21. Європейські співтовариства у 1960 – 1970-ті рр. “Спільний ринок” наприкінці 1950-х – на початку 60-х рр. Гальштейн і де Голль – дві парадигми європейської інтеграції. “План Фуше” та його провал. Криза ЄЕС середини 60-х рр. Люксембурзький компроміс 1966 р. Об'єднання вищих виконавчих органів ЄСВС, ЄЕС та Євроатому. Завершення перехідного етапу. Гаазький саміт 1969 р. Доповідь Вернера. Перше розширення ЄЕС. Гальмування інтеграційного процесу у період структурної економічної кризи 1970-х рр. Механізм політичного співробітництва. Європейська Рада. Доповідь Л. Тіндеманса. Вибори до Європарламенту 1979 р. Регіональна та соціальна політика ЄЕС. Утворення Європейської валютної системи. Еволюція ЄАВТ та Ради Європи у 60 – 70-ті рр. XX ст.

Тема 22. Утворення Європейського Союзу. «Європесимізм» та його подолання. Ініціатива Геншера – Коломбо. Штутгартська декларація 1983 р. Спротив Великої Британії. Компроміс у Фонтенбло. Концепція «Європи різних швидкостей». Розширення ЄЕС на Південь. Єдиний європейський акт 1987 р. «План Делора». Регіональна політика Брюсселя. Принцип субсидіарності. «Хартія регіонів Співтовариства» 1991 р. Договір між ЄЕС та ЄАВТ щодо утворення єдиного економічного простору. Маастрихтський договір про Європейський Союз від 7 лютого 1992 р. та його ратифікації..

Розділ 5 Німецька проблема у 1945 – 1990 рр.

Тема 23. Розкол Німеччини (1945 – 1949 рр). Рішення Ялтинської конференції щодо Німеччини. Капітуляція III Рейху. Розмежування зон окупації. Утворення Союдної контрольної ради та Берлінської комендатури. Потсдамська конференція і принцип «чотирьох де-». Нюрнберзький трибунал і денацифікація Німеччини. Окупаційна політика СРСР та західних союзників: спільні риси та принципові відмінності. Утворення Бізонії. Дипломатична боротьба навколо німецького врегулювання. Рада міністрів закордонних справ. Московська та Лондонська конференції РМЗС 1947 р. Лондонська конференція західних країн 1948 р. Утворення Тризонії. Саарське питання. Реформа Л. Ерхарда. Берлінська криза 1948 – 1949 рр. Конституційні процеси на заході і сході Німеччини. Механізми утворення ФРН та НДР.

Тема 24. Німецьке питання в міжнародних відносинах 1950 – 1960-х рр. Політика СРСР та США у німецькому питанні в роки Корейської війни. Початок ремілітаризації ФРН. «План Плевена». «Нота Сталіна» від 10 березня 1952 р. і реакція Заходу. Боннський договір від 26 травня 1952 р. Режим В. Ульбрихта. II конференція СЄПН: курс на форсовану побудову соціалізму в НДР. Червневий повстання у Східній Німеччині та його наслідки. Берлінська нарада міністрів закордонних справ СРСР, США, Великої Британії та Франції 1954 р. Інтеграція ФРН до ЗЕС та НАТО. Залучення НДР до Організації Варшавського Договору. Женевський саміт «Великої четвірки» 1955 р. Встановлення дипломатичних відносин між СРСР та ФРН. Договір про відносини між СРСР та НДР від 20 вересня 1955 р. Доктрина Гальштейна. Урегулювання саарського питання і статус Західного Берліну у 1950-ті рр. «Ультиматум Хрущова» від 27 листопада 1958 р. й генеза Другої Берлінської кризи. Відповідь країн Заходу. Конференція «великої четвірки» з німецького питання 1959 р. «План Громико» та «План Гертера». Зрив Паризького саміту 1960 р. Зустріч

М. С. Хрущова та Дж. Кеннеді у Відні. Позиція США щодо статусу Західного Берліну. Операція «Роза»: зведення Берлінського муру та реакція країн НАТО. «Танкова дуель» на Фрідріхштрассе 22-28 жовтня 1961 р. Похолодання в американсько-західнонімецьких відносинах. Зближення ФРН та Франції. Єлисейський договір 1963 р. Зміна позиції СРСР у ставленні до статусу Західного Берліну. «Замороження» конфлікту. Концепція «повороту через зближення» В. Брандта. Політика «малих кроків» уряду К. Кізінгера. Ставлення країн ОВД до нормалізації стосунків з ФРН: Карловарська нарада 1967 р. Проблема німецького громадянства та Конституція НДР 1968 р.

Тема 25. Німецьке питання в період розрядки міжнародної напруги 1970-х рр. Прихід до влади у ФРН соціал-ліберальної коаліції. «Нова східна політика» В. Брандта: концептуальні засади. Реакція країн ОВД. Московський та Варшавський договори 1970 р. Ставлення до них США та союзників ФРН по НАТО. Зміна керівництва НДР. Чотирьохстороння угода щодо Західного Берліну від 3 вересня 1971 р. та її імплементація. Договір про засади відносин між НДР та ФРН від 21 грудня 1972 р. Вступ німецьких держав до ООН. Нормалізація стосунків ФРН з Чехословаччиною та іншими країнами ОВД. Відставка В. Брандта. Прискорення гельсінського процесу. Німецько-німецькі стосунки після підписання Заключного акту НБСЕ. «Доктрина Шеселя». Політика Г. Шмідта та Е. Хонекера у німецькому питанні.

Тема 26. Німеччина на шляху до об'єднання. Зусилля канцлера Г. Коля з актуалізації німецької проблеми. Вплив радянської «перестройки» на суспільно-політичне життя Східної Німеччини. Криза «соціалізму кольорів НДР». Візити М. С. Горбачова до Бонну та Східного Берліну 1989 р. Відставка Е. Хонекера. Падіння Берлінського муру. «Листопадова» революція в НДР. «Програма 10 пунктів» Г. Коля та ставлення до неї на Сході та Заході. «План Модрова». Березневі (1990 р.) парламентські вибори в НДР: перемога «Альянсу за Німеччину». Договір між ФРН та НДР про створення економічного, валютного та соціального союзу від 18 травня 1990 р. Міжнародний аспект проблеми. «План Геншера». Переговорний процес у форматі «2+4». Домовленості в Харцизьку. Договір між ФРН та НДР про встановлення державної єдності Німеччини від 31 серпня 1990 р. Московський договір про остаточне врегулювання щодо Німеччини від 12 вересня 1990 р. Завершення об'єднувального процесу та його історичне значення.

4. Структура навчальної дисципліни

№	Тема	Лекції	Сем. занят.	Практ. занят.	Сам. роб.	Інд. роб.
1	2	3	4	5	6	7
Розділ 1. Головні тенденції розвитку країн євратлантичної цивілізації у 1945-1991 рр.						
Тема 1	<i>Капіталістичний світ в умовах повосної відбудови та Розвику індустріального суспільства</i>	6				
Тема 2	<i>Структурна криза 1970-х – початку 1980-х рр. та перехід на постіндустріальну стадію.</i>	4			3	
Разом за розділом		10			3	
Розділ 2 . Країни Північної Америки						
Тема 3.	<i>США удругій половині 1940-х – 1950-ті рр.</i>	8				
Тема 4.	<i>США у 1960-1970-ті рр.</i>	8				
Тема 5.	<i>США у 1980-1992 рр.</i>	8				
Тема 6.	<i>Канада у 1945-1979 рр.</i>				10	
Тема 7.	<i>Канада в 1979-1993 рр.</i>				10	

<i>Разом за розділом</i>		24			20	
Розділ 3. Країни Західної Європи						
Тема 8.	<i>Тема 6. Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії у 1945-1964 рр.</i>	4			2	
Тема 9.	<i>Тема 7. Велика Британія у 1964-1979 рр.</i>	4			2	
Тема 10.	<i>Велика Британія у 1979-1990 рр.</i>	4			4	
Тема 11.	<i>Франція у 1944-1958 рр.</i>				12	
Тема 12.	Франція у 1958-1981 рр.				12	
Тема 13.	Франція у 1981-1993 рр.				10	
Тема 14.	Окупаційний режим в Німеччині				4	
Тема 15.	Федеративна Республіка Німеччини у 1949-1990 рр.				12	
Тема 16.	Німецька Демократична Республіка у 1949-1990 рр.				8	
Тема 17.	Італія у 1945-1962 рр.	2			8	
Тема 18.	Італія у 1962-1980 рр.	2			8	
Тема 19.	Італія у 1981-1993 рр.	2			8	
<i>Разом за розділом</i>		18			90	
Розділ 4. Економічна та політична інтеграція у Західній Європі						
Тема 20.	Європейська ідея та початок євроінтеграції		4			
Тема 21.	Європейські співтовариства у 1960-1970-ті рр.		2			
Тема 22.	Утворення Європейського Союзу		2			
Разом за розділом			8			
Розділ 5. Німецька проблема у 1945-1990 рр.						
Тема 23.	Розкол Німеччини (1945-1949 рр.)		4			
Тема 24.	Німецьке питання в міжнародних відносинах 1950-1960-х рр.		4			
Тема 25.	Німецьке питання в період розрядки міжнародної напруги		2			
Тема 26.	Німеччина на шляху до об'єднання		2			

Разом за розділом		12			
Усього годин	52	20		113	

5. Теми семінарських занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1.	Економічна та політична інтеграція в Західній Європі	8
2.	Німецька проблема у 1945-1990 рр.	12

ТЕМА I ЕКОНОМІЧНА ТА ПОЛІТИЧНА ІНТЕГРАЦІЯ В ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ (1945 – 1992 рр.)

Заняття перше

1. Цивілізаційні засади та історичні передумови європейської єдності.
2. Європейська ідея. Пан'європейський рух у 1920 – 30-ті рр.
3. Рухи за об'єднану Європу у 1940-і рр. Гаазький конгрес і заснування Ради Європи.
4. “План Маршалла”. Утворення Західного Союзу і НАТО.

Методичні вказівки

Вперше термін “інтеграція” у жовтні 1949 р. вжив американський адміністратор “плану Маршалла” П. Гофман для характеристики об'єднувачих процесів, що відбувалися в Західній Європі. Це слово трактувалося як “зближення” або “посилення взаємозалежності”. Проте згодом в інтерпретації політологів поняття “інтеграція” перетворилося на синонім “наддержавності”, спільного існування, суверенітету над тим, що раніше вважалося сферою контролю окремих країн. До такої трансформації, що розпочалася у 50-ті рр. ХХ ст., європейська цивілізація йшла багато віків.

Перше семінарське заняття слід розпочати з соціальних умов її формування, які визначалися передусім тривалим та глибоким впливом *античної спадщини*: грецької філософії та мистецтв, римської держави і права, християнської релігії. Зверніть увагу на цивілізаційний розкол Європи у ХІ ст., зосередившись на тих нових ідеях та моральних цінностях, що принесли Західній частині континенту епоха Середньовіччя та Нові часи, а також утвердження капіталістичного способу виробництва.

Переходячи до генези та розвитку *європейської ідеї*, зупиніться головним чином на добі Модерну і, особливо, на пан-європейському проєкті *Р. Куденгове-Калергі* й спробами його реалізації у 20-30-ті рр. ХХ ст. Чому, на вашу думку, ці спроби виявилися марними?

Вирішальний поштовх до практичного втілення “європейської ідеї” надала Друга світова війна. У надрах Руху опору виникають плани створення демократичної об'єднаної Європи як альтернативи фашистському “новому порядку”. Їх першим втіленням став *“Маніфест Вентотене”*. Дайте оцінку цьому програмному документу, що є відправною точкою руху за федеральну Європу. Якими мотивами керувалися його автори і учасники? Чого їм вдалося досягти до 9 травня 1945 року?

Після закінчення Другої світової війни відбувається розмежування прибічників єдиної Європи на *“федералістів”* і *“реалістів”* (*“уніоністів”*). Визначте, які організації обстоювали федералістські засади, а які віддавали перевагу уніоністським концепціям. У чому полягала різниця між ними? Серед “реалістів” виділялась постать *У. Черчілля*, якому належить велика заслуга у скликанні й проведенні *Гаазької конференції 1948 р.* Чому вона була присвячена і які рішення ухвалила? Одним із практичних результатів цього форуму стало створення 5 травня 1949 р. *Ради Європи (РЄ)*. Які завдання ставила ця організація перед собою? На яких засадах формувалася? Чому боротьба за федералістську трансформацію РЄ зазнала невдачі?

Іншими чинником, що безпосередньо впливав на європейський рух другої половини 1940-х рр., була *“холодна війна”*. Потенційна загроза з боку тоталітарного СРСР викликала бажання урядів країн Західної Європи побудувати дієву перешкоду на шляху просування комуністичної експансії. Це співпало з інтересами США, що у червні 1947 р. виступили з ініціативою *“плану Маршалла”*. У чому полягала його мета? Визначте роль *Організації європейського економічного співтовариства (ОЕСС)* в її досягненні. Простежте також військово-політичне згуртування країн Західної Європи від *Дюнкеркського договору* до утворення *НАТО*. Чим було покликане залучення США та Канади до розбудови європейської оборони?

Джерела

Договор об экономическом, социальном и культурном сотрудничестве и коллективной самообороне (Договор о Западном союзе). 17 марта 1948 г. // Пономарев, Н. В., Смирнова, С. Ю. Новая и новейшая история стран Европы и Америки. – М., 2000. – Ч. 3. – С. 217 – 218.

Документи Совета Европы. – М., 2000. – Ч. 1.

Из речи У. Черчилля в Цюрихе. 19 сентября 1946 г. // Сергеев, Е. Ю. Новейшая история: Подробности. – М., 2000. – С. 88 – 89.

- Куденхове-Калерги, Р. Европейский манифест // Европейский альманах. – М., 1991. – С. 111 – 120.
 Ляс, М. Пан-Европа. – М., 1931.
 Манифест Вентотене // Европейский альманах. – М., 1990. – С. 126 – 134.
 Монне, Ж. Реальность и политика: Мемуары. – М., 2001.
 Ружмон, Д. Європа у грі: Шанс Європи. Відкритий лист до європейців. – Львів, 1998.
 Североатлантический договор // НАТО. Справочник. Брюссель, 1995.
 У истоков экономической интеграции Европы (1947-1953) // Сергеев, Е. Ю. Новейшая история: Подробности. – М., 2000. – С. 85 – 98.

Література

- Анулова, Г. «План Маршалла» для СССР // Диалог. – 1990. – № 16. – С. 67 – 75.
 Арах, М. Европейский Союз: видение политического объединения. – М., 1998.
 Артемов, В. А. Европейская интеграция: история и современность. – Воронеж, 1999.
 Баркарод, К.-Д. Европейская интеграция. Происхождение и развитие ЕС. – М., 1996.
 Белоусова, З. С. План Бриана и позиция СССР в свете новых документов // Новая и новейшая история. – 1992. – № 6. – С. 47 – 56.
 Борко, Ю. А. От европейской идеи – к единой Европе. – М., 2003.
 Вакулич, В. Політико-історичний вимір європейської традиції. – Кіровоград, 2000.
 Европа: вчера, сегодня, завтра. – М., 2002.
 Егорова, Н. И. Европейская безопасность и угроза НАТО в оценках сталинского руководства // Сталинское десятилетие «холодной войны»: факты и гипотезы. – М., 1999. – С. 56 – 79.
 Историко-культурные основы европейской цивилизации: Сб. обзоров и рефератов. – М., 1992.
 История европейской интеграции (1945 – 1994 гг.). – М., 1995.
 Коваленко, В. Г. «Планы «объединения Европы» в концепциях идеологов французского фашизма // Средиземноморье и Европа. – М., 1986. – С. 86 – 97.
 Комолова, Н. Н. Идеи и программы Сопrotивления / Н. Н. Комолова, Л. Н. Бровко, И. С. Савина // Движение Сопrotивления в Западной Европе. – М., 1990. – С. 68 – 119.
 Копійка, В. В. Європейський Союз: заснування і етапи становлення / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К., 2001.
 Копійка, В. В. Європейський Союз: Історія і засади функціонування: Навчальний посібник / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – 2-е вид., випр. і доп. – К., 2012.
 Коробочкин, М. Курс Nord – West: СССР, Финляндия, Норвегия и создание НАТО // Родина. – 1998. – № 8. – С. 16 – 19.
 Котье, Ж. Эти ценности создали Европу // Европейский альманах. История. Традиции. Культура. – М., 1991. – С. 30 – 46.
 Лопухов, Б. Р. Фашистские и антифашистские варианты «европеизма» в Италии // Средиземноморье и Европа: исторические традиции и современные проблемы. – М., 1986. – С. 41 – 59.
 Львова, О. Г. Ідейні засади європейської інтеграції // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Серія: Політичні науки. – 2008. – Т. 82. – С. 50 – 53.
 Модели региональной интеграции: прошлое и настоящее: Учебное пособие / Под ред. А. С. Манькина. – М., 2010. – С. 7 – 47.
 Морозова, М. А. Английские лейбористы и создание Европейского Совета в 1949 году // Проблемы британской истории. – М., 1987. – С. 143 – 152.
 Морозова, М. А. Великобритания и «Объединенная Европа» // Внешняя политика и международные отношения в новое и новейшее время: Сб. статей. – М., 1984. – С. 123 – 146.
 Никонова, С. В. Бриановские планы «пан-Европы» // Европа в международных отношениях. 1917 – 1939. – М., 1979. – С. 95 – 123.
 Пиляев, И. Идея объединенной Европы: пророчество Куденхове-Калери сбывается на рубеже столетий // Персонал. – 2002. – № 1. – С. 4 – 9.
 Пиляев, І. С. Рада Європи в сучасному євроінтеграційному процесі. – К., 2003.
 Пупар, П. Роль христианства в культурной идентичности европейских народов // Полис. – 1996. – № 2. – С. 136 – 142.
 Романо, С. Идеи европеизма в Италии после Первой мировой войны // Европейский альманах. – М., 1990. – С. 120 – 126.
 Синдеев, А. А. Западноевропейский интеграционный процесс 1947 – 1957 гг. // Вопросы истории. – 2011. – № 8. – С. 98 – 109.
 Синджански, Ф. Федеративное будущее Европы: От Европейских сообществ до Европейского Союза. – М., 1998.
 Совет Европы: Деятельность и результаты. – М., 1999.
 Фадеева, Т. М. Единая Европа: наследие и судьба // Вопросы философии. – 1992. – № 4. – С. 108 – 117.
 Фишер, В. Европа: экономика, общество, государство. 1914 – 1980. – М., 1999.
 Фуше, М. Европейская республика: Исторические и географические контуры. – М., 1999.
 Цигерхофер, А. Движение «Пан-Европа» в период между двумя мировыми войнами // Объединение Европы и Советский Союз. 1919 – 1932 гг. – М., 1999. – С. 4 – 27.
 Ченчик, Д. В. Виникнення та початок діяльності уніоністських організацій у Західній Європі (1946 – 1947 рр.) // Збірник наукових праць: Серія «Історія та географія» / Харківський нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2007. – С. 101 – 107.

- Ченчик, Д. В. До витоків європейської інтеграції: Гаазький конгрес 1948 р. і утворення Ради Європи // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 2006. – № 728: Історія. – Вип. 38. – С. 134 – 139.
- Ченчик, Д. В. Становление европейских федералистских движений в 1945 – 1947 гг. // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – № 816. – Серія: Історія. – Вип. 40. – Х., 2008. – С. 300 – 310.
- Чубарьян, А. Исторические судьбы европейской идеи // Европейский альманах. – М., 1990. – С. 5 – 24.
- Чубарьян, А. О. «Бриановская Европа» // Метаморфозы Европы. – М., 1993.
- Чубарьян, А. О. Европейская идея в истории: проблемы войны и мира. – М., 1987.
- Шемятенков, В. Г. Европейская интеграция: Учебное пособие. – М., 2003.
- Юдин, А. Н. Европеизм в идеологии и политической деятельности А. де Гаспери // Единая Европа: идея и практика. – М., 1994. – С. 126 – 142.
- Яковюк, І. Історичні передумови і основні етапи європейської інтеграції // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 4. – С. 82 – 92.

Заняття друге

1. “План Шумана” і утворення Європейського об’єднання вугілля та сталі.
2. “План Плевена” (1950) та “План Ідена” (1952): причини невдач. Західноєвропейський союз.
3. Конференції в Мессіні та Венеції. Римські угоди 1957 р.: утворення ЄЕС та Євратому.
4. Ставлення Великої Британії до інтеграційних процесів у континентальній Європі. Заснування Європейської асоціації вільної торгівлі.

Методичні вказівки

Історія інтеграції як економічного явища бере свій початок з 1833 р., коли Баварія, Гессен, Вюртемберг і Пруссія уклали між собою валютний договір. За пропозицією останньої у 1830-40-і рр. формується Митний союз, куди увійшло 18 держав Північної Німеччини. Під час Другої світової війни до цієї ідеї звернулися емігрантські уряди Бельгії, Нідерландів та Люксембургу, уклавши *договір Бенілюксу*, що набув чинності у січні 1948 р. Проте згадані та інші союзи, що виникали упродовж ХІХ – першої половини ХХ ст., регулювали обмежену сферу економічних відносин і мали суто міждержавний характер. Що стосується *Організації європейського економічного співробітництва (ОЄЕС)*, заснованої у квітні 1948 р. учасниками “плану Маршалла”, то, як було з’ясовано на попередньому семінарі, вона отримала лише координаційні функції й не могла вивести процеси економічного відродження Європи на наднаціональний рівень.

Яку ж дату слід вважати за відправну точку повоєнної економічної інтеграції? Хто є автором ідеї, що була викладена міністром закордонних справ Франції *Р. Шуманом*? У чому полягала суть плану, названого його ім’ям? Проаналізуйте мотиви, якими керувалися урядовці шести країн Західної Європи, підписуючи 18 квітня 1951 р. *Договір про заснування Європейського співтовариства вугілля та сталі (ЄСВС)*? Чому інтеграція розпочалася саме з гірничої та металургійної промисловості? І, головне, у чому полягала принципова відмінність нової організації від Західного Союзу, Ради Європи та їм подібних?

Переходячи до наступного питання, слід з’ясувати: якими обставинами була покликана ініціатива прем’єр-міністра Франції *Р. Плевена* щодо створення *Європейського оборонного співтовариства*? Що мається на увазі під “*планом Ідена*”? Поясніть причини невдач обох проєктів. Натомість восени 1954 р. виник *Західноєвропейський союз*. З якою метою? Чи можна вважати його організацією інтеграційного типу?

Провал планів створення Європейської армії та Політичного союзу зумовили пріоритетність економічної інтеграції для країн “шістки”. До її розширення на інші сектори економіки спонукали й успіхи ЄСВС. Коли було ухвалено відповідне рішення? На підставі автентичних джерел розкрийте зміст *Римських договорів 1957 р.* Які головні цілі ставилися ними? На яких організаційних засадах були побудовані *Європейське економічне співтовариство (ЄЕС)* та *Євратом*? Навіщо взагалі було створювати окремо *Європейське співтовариство з атомної енергії*?

Нарешті, варто з’ясувати, чому за межами “Спільного ринку” залишилися інші європейські країни, передусім, *Велика Британія*. Яку модель інтеграції пропонував континентальним державам Лондон? Зрештою, вона була реалізована 1960 р. у вигляді *Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ)*. Хто увійшов до цієї організації? Чим вона відрізнялася від ЄЕС?

Отже, головним підсумком євробудівництва у 1950-ті рр. стала поява зародків федеративних інститутів для Старого Світу. Нові засадничі принципи, на яких ґрунтувалися ЄСВС, ЄЕС та Євратом, дають підставу говорити про поворотний пункт європейської історії. Проте відмова Великої Британії й інших держав, що приєдналися до ЄАВТ, від будь-яких елементів наднаціональності призвела до розколу Західної Європи на два торгівельно-економічні об’єднання.

Джерела

- Договор о создании Европейского экономического сообщества («Общий рынок»). Рим, 25 марта 1957 г. // Международная жизнь. – 1957. – № 7. – С. 143 – 150.
- Договор, учреждающий Европейское объединение угля и стали. 18 апреля 1951 г. // Угроза плана Шумана. – М., 1954. – С. 151 – 188.
- Европа: новое начало. Декларация Шумана. 1950-1990-е гг. Европа и проблема расширения. – М., 1994.
- Евратом и «Общий рынок»: [Сб. статей]. – М., 1957.
- Европейский Союз: прошлое, настоящее и будущее. Документы Европейского Союза. – Т.1: Договоры об учреждении Европейских Сообществ. – М., 1994.
- Римский договор, 1957 // Пономарев Н. В., Смирнова С. Ю. Новая и новейшая история стран Европы и Америки. – М., 2000. – С. 225 – 226. – Ч. 3.
- Аденауэр, К. Воспоминания. – М., 1966 – 1968. – Т. 1 – 2.

- Конвенция о создании Европейской ассоциации свободной торговли. 1960 г. // Пономарев Н. В., Смирнова С. Ю. Новая и новейшая история стран Европы и Америки – М., 2000. – Ч. 3. – С. 226 – 227; Хрестоматия по новейшей истории. – М., 1961. – Т. 3. – Ч. 1. – С. 114 – 115.
- Монне, Ж. Реальность и политика: Мемуары. – М., 2001.
- Шуман, Р. Выдержки из выступления по радио 9 мая 1950 г. // Полис. – 2002. – № 4. – С. 144.

Література

- Алексеев, Д. Ч. Европейское объединение угля и стали / Д. Ч. Алексеев, А. П. Михайлов. – М., 1960.
- Арах, М. Европейский Союз: видение политического объединения. – М., 1998.
- Баркарод, К.- Д. Европейская интеграция. Происхождение и развитие ЕС. – М., 1996.
- Васильева, Д. И. К истории создания Европейского Союза // Европейская интеграция: правовые проблемы. – М., 1992. – С. 80 – 96. – Кн. I.
- Гриффитс, Р. Т. Основания европейской интеграции // Полис. – 2002. – № 4. – С. 135 – 145.
- Дейвис, Н. Європа. Історія. – К., 2000.
- Европа: новое начало. Декларация Шумана. 1950 – 1990-е гг. Европа и проблема расширения. – М., 1994.
- Европейская интеграция / Отв. ред. Ю. А. Борко. – М., 1996.
- Європейська інтеграція. Крок за кроком: Посібник для журналістів. – К., 2001.
- Журков, А. А. Великобритания и проблемы западноевропейской интеграции / А. А. Журков, И. П. Фаминский. – М., 1970.
- Западная Европа: политическая и военная интеграция. – М., 1984.
- Западноевропейская интеграция: проекты и реальность. – М., 1986.
- Зуев, В. Н. Англия и “Общий рынок”. – М., 1988.
- Ильин, Ю. Д. Лекции по истории и праву Европейского Союза. – Харьков, 1998.
- История европейской интеграции (1945 – 1994). – М., 1995.
- Канинская, Г. Н. История западноевропейской интеграции: Учебное пособие / Г. Н. Канинская, Н. Н. Наумова. – Ярославль, 1998.
- Клепацкий З. Западноевропейские международные организации. – М., 1973.
- Копійка, В. В. Європейський Союз: заснування і етапи становлення / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К., 2001.
- Копійка, В. В. Європейський Союз: Історія і засади функціонування: Навчальний посібник / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – 2-е вид., випр. і доп. – К., 2012.
- Кузьмин, Ю. С. Общая асамблея Европейского сообщества угля и стали и развитие европейской интеграции (1952 – 1958 гг.). – СПб., 2002.
- Липкий, М. А. Европейская интеграция и советские экономические инициативы (1950-е – первая половина 1970-х годов): По новым данным российских и зарубежных архивов // Новая и новейшая история. – 2009. – № 3. – С. 47 – 65.
- Медведев, Л. А. История западноевропейской интеграции (40 – 90-е гг. XX в.): Уч. пособие / Л. А. Медведев, А. А. Синдеев. – Тверь, 1999.
- Международные отношения в Западной Европе. – М., 1974.
- Михайловский, Е. Г. Правительство Республиканского фронта и вступление Франции в «Общий рынок» // Вестник Московского университета. – Серия 8: История. – 1977. – № 3. – С. 56 – 68.
- Модели региональной интеграции: прошлое и настоящее: Учебное пособие / Под. ред. А. С. Манькина. – М., 2010. – С. 48 – 58.
- Наринский, М. М. История международных отношений. 1945 – 1975: Уч. пособие. – М., 2004.
- Наумова, Н. Н. Франция и проблема учреждения военно-политического объединения в Западной Европе (1950 – 1954) / Н. Н. Наумова, И. Е. Чеснова // Вестник Московского университета. – Серия 8: История. – 2005. – № 2. – С. 3 – 28.
- Синдеев, А. А. Западноевропейский интеграционный процесс 1947 – 1957 гг. // Вопросы истории. – 2011. – № 8. – С. 98 – 109.
- Страшнюк, С. Ю. Матеріали до теми «Західна Європа. 1945 – 2003 рр.» / С. Ю. Страшнюк, Г. Г. Грінченко. – Харків, 2004. – С. 20 – 27.
- Стрежнева, М. В. Великобритания и Западная Европа: политические аспекты. – М., 1988.
- Тоді, Ф. Нарис історії Європейського Союзу. – К., 2001.
- Фишер, В. Европа: экономика, общество и государство. 1914 – 1980. – М., 1999.
- Хесин, Е. ЕАСТ: итоги и перспективы // Мировая экономика и международные отношения. – 1964. – № 4. – С. 80 – 93.
- Чеснова, И. Е. Вступление Франции в «Общий рынок» (1957 г.): Обсуждение и принятие договора о ЕЭС // Вестник Московского университета. – Сер. 8. – 2001. – № 6. – С. 3 – 24.
- Шебанов, А. Н. Европейское объединение угля и стали. – М., 1960.
- Шемятенков, В. Г. Европейская интеграция: Учебное пособие. – М., 2003.
- Шенин, Р. К. Западноевропейская интеграция: Учебное пособие. – М., 1998.
- Экономические группировки в Западной Европе. – М., 1969.
- Яковенко, Н. Історичні чинники формування британських підходів до європейської інтеграції у XX ст. // Історичний журнал. – 2004. – № 3. – С. 56 – 63.

Заняття третє

1. Європейські співтовариства у кінці 1950-х – на початку 60-х рр. “План Фуше”: голлістська концепція європейської єдності.
2. Криза ЄЕС середини 60-х рр. ХХ ст. та її подолання.
3. Стосунки Великої Британії з країнами “Спільного ринку”. Криза ЗЄС.
4. “План Помпиду” і розширення ЄЕС на Північ.

Методичні вказівки

1 січня 1958 року Римські угоди набули чинності. Для досягнення поставленої мети – забезпечення “**чотирьох свобод**” (свободи руху товарів, фізичних осіб, послуг та капіталів) – було обрано два головних засоби: утворення спільного ринку й зближення економічної політики держав-членів ЄЕС. Прослідкуйте перші кроки на цьому шляху. На яких напрямках було досягнуто найбільшого поступу? Чим це можна пояснити?

Проте далеко не з усіх питань країнам “шістки” вдавалося досягти згоди. На початку 1960-х рр. зіткнулись дві альтернативні концепції інтеграції: “**Європейської вітчизни**”, до прихильників якої належав, зокрема, голова Єврокомісії Вальтер Гальштейн, та “**Європи вітчизни**”, яку наполегливо відстоював президент Франції Шарль де Голль. Позиція останнього знайшла своє відображення у “**плані Фуше**”, обговорення якого тривало протягом 1961 – 1962 рр. У чому полягали розбіжності між учасниками дискусії? Долю “плану Фуше” розділила й низка ініціатив 1964 – 1965 рр. щодо утворення політичного союзу у межах “Малої Європи” – П.-А. Спаака (Бельгія), Дж. Сарагата (Італія), Л. Ерхарда (ФРН). Чому, на вашу думку, так сталося?

У середині 1960-х рр. ЄЕС переживає чи не найгострішу кризу за всю свою історію. Її спричинила французька політика “пустуючого крісла”. Якими обставинами вона була викликана? Поясніть суть “**люксембурзького компромісу**” 1966 р., що дозволив подолати кризу й продовжити рух уперед. Наступною віхою у розвитку європейської інтеграції став “**Договір про злиття**”, що набув чинності 1 липня 1967 р. Про що, власне, йдеться? Коли було завершено процес утворення **митного союзу**? Які переваги надавав він країнам-учасникам?

Інша кризова ситуація виникла у зв’язку з намаганням **Великої Британії** та деяких інших країн набуття членства у “**Спільному ринку**”. Чим зумовлена кардинальна зміна ставлення Лондону до своєї участі у євроінтеграції? І якими мотивами керувався президент Ш. де Голль, двічі накладаючи **вето** на вступ Сполученого Королівства до ЄЕС? Прагнення уряду Г. Вільсона продовжити діалог в іншому форматі викликало навіть **кризу Західноєвропейського Союзу** на початку 1969 року. Яким чином ця організація виявилася причетною до конфлікту інтересів між Англією та Францією?

Відставка Ш. де Голля надала можливість головам держав та урядів країн Європейського Співтовариства, які зібралися 1 – 2 грудня 1969 р. на конференцію до Гааги, ухвалити важливі рішення стосовно завершення (реалізації завдань перехідного періоду), розширення та поглиблення інтеграції, що увійшли в історію як “**план Помпиду**”. Розкрийте його задум.

Виконуючи рішення Гаазького саміту, на розсуд Ради ЄЕС уже 1970 р. було запропоновано “**план Вернера**” і “**план Давінйона**”. Яку мету вони перед собою ставили? Та головною подією початку 1970-х рр. стало поновлення переговорів з Англією й іншими зацікавленими країнами. Розкажіть про їх перебіг та умови вступу до ЄЕС, на які змушений був погодитись кабінет Е. Хіта. Водночас з Великою Британією членами “Спільного ринку” з 1 січня 1973 р. стали Ірландія та Данія. Норвегія, що теж вела переговори з Брюсселем, залишилася у ЄАСТ. Чому? І як склалися подальші стосунки між цими організаціями?

Підбийте підсумки розвитку євроінтеграції на початок 1970-х рр.

Джерела

- Європейский Союз: прошлое, настоящее и будущее. Документы Европейского Союза. – М., 1994. – Т. 1.
Брандт, В. Воспоминания. – М., 1991.
Голль, Ш. де. Мемуары надежд. – М., 2000.
Жискар д’Эстен, В. Власть и жизнь. – М., 1990.
Монне, Ж. Реальность и политика: Мемуары. – М., 2001.
Рейно, П. Внешняя политика голлизма. – М., 1964.
Спаак, П. А. Незаконченные бои // Международная жизнь. – 1971. – № 8. – С. 134 – 137.
Шпэт, Л. Мечта о Европе. – М., 1993.

Література

- Барановский, В. Г. Западная Европа: военно-политическая интеграция. – М., 1988.
Богословская, О. В. Де Голль и проблемы создания Политического союза Европы («план Фуше» 1961 – 1962 гг.) / О. В. Богословская, Н. Н. Наумова // Вестник Московского университета. – Сер. 8. – 2000. – № 6. – С. 82 – 97.
Браницкий, А. Г. Интерграционные процессы в Западной Европе в 1955 – 1966 гг.: Успехи и болезни роста // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Серия: История. Политология. Международные отношения. – 2003. – С. 260 – 275. Режим доступа: http://www.unn.ru/pages/e-library/9999-0200_West_MO_2003_1/27.pdf
Внешнеполитическое объединение стран Европейского сообщества и роль Франции в его развитии. – М., 1986.
Евгеньев, Е. Ф. Западноевропейская интеграция: некоторые итоги и перспективы // Новая и новейшая история. – 1973. – № 1. – С. 31 – 47.
Европа: новое начало. Декларация Шумана. 1950 – 1990 гг. Европа и проблема расширения. – М., 1994.
Європейське сообщество: проблеми єдиного ринку, економічного і політичного союзу. – М., 1989.
Європейське сообщество: регулирование интеграционных процессов. – М., 1986.
Європейське економічне сообщество: двадцатилетие Римского договора: Реф. сб. / Отв. ред. Ю. А. Борко. – М., 1978. – Ч. 1 – 2.

- Журков, А. А. Великобритания и проблемы западноевропейской интеграции / А. А. Журков, И. П. Фаминский. – М., 1970.
- Западная Европа: политическая и военная интеграция. – М., 1984.
- Западноевропейская интеграция: проекты и реальность. – М., 1986.
- Зуев, В. Н. Англия и «Общий рынок». – М., 1988.
- История европейской интеграции (1945 – 1994). – М., 1995.
- Ковалева, И. А. Англия и процесс западноевропейской интеграции // Проблемы британской истории. – М., 1980. – С. 156 – 163.
- Копійка, В. В. Європейський Союз: заснування і етапи становлення / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К., 2001.
- Копійка, В. В. Європейський Союз: Історія і засади функціонування: Навчальний посібник / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – 2-е вид., випр. і доп. – К., 2012.
- Крушинський, В. Ю. Британська Європа чи Європейська Британія: Великобританія в європейських інтеграційних процесах. – К., 2003.
- Лебедев, А. А. Очерки британской внешней политики (60 – 80-е гг.). – М., 1988.
- Маевский, Ю. А. Франция и "малая Европа": планы и реальность. – М., 1987.
- Модели региональной интеграции: прошлое и настоящее: Учебное пособие / Под. ред. А. С. Манькина. – М., 2010. – С. 58 – 72.
- Нарочницкая, Е. А. Франция в блоковой системе Европы. 1960 – 1970. – М., 1993.
- Проблемы и перспективы западноевропейской интеграции. – М., 1972.
- Синджански, Ф. Федеративное будущее Европы: От Европейских сообществ до Европейского Союза. – М., 1998.
- Тоді, Ф. Нарис історії Європейського Союзу. – К., 2001.
- Шемятенков, В. Г. Европейская интеграция: Учебное пособие. – М., 2003.
- Шенин, Р. К. Западноевропейская интеграция: Учебное пособие. – М., 1998.
- Яковенко, Н. Л. Чинник Співдружності Націй щодо вступу Великої Британії до ЄС після Другої світової війни // Історичний журнал. – 2006. – № 1. – С. 15 – 23.

Заняття четверте

1. ЄЕС в період структурної економічної кризи 1970-х рр. Вибори до Європарламенту 1979 р.
2. Формування механізму політичного співробітництва та координація зовнішньополітичної діяльності Європейської спільноти у період розрядки 1970-х рр.
3. Основні аспекти інтеграції 1980-х рр.: від Штутгартської декларації до «плану Делора».
4. Розширення ЄЕС на Південь і регіональна політика Європейського Співтовариства.
5. Утворення єдиного економічного простору в Західній Європі. Маастрихтський договір 1992 року: цілі та зміст.

Методичні вказівки

На попередньому семінарі ми з'ясували, що на початок 1970-х рр. були досягнуті деякі з тих цілей, котрі визначалися як першочергові при підписанні Римських договорів: ліквідовані кількісні обмеження й експортно-імпорتنі мита на торгівлю промисловими товарами всередині співтовариства; набув чинності спільний зовнішній митний тариф; офіційно запроваджено єдиний сільськогосподарський ринок, підтримка якого на узгодженому рівні поглинала левову частку коштів ЄЕС. Отже, перехідний період, тривалість якого не мала перевищувати 12 років, співтовариству вдалося пройти навіть дещо швидше.

За таких умов були висунуті нові політичні проекти, спрямовані на активізацію інтеграційного процесу. У жовтні 1972 р. паризька нарада голів держав та урядів країн ЄЕС проголосила мету перетворення співтовариства у Європейський союз до 1980 р. А через два роки на саміті у такому ж форматі зустрічі на найвищому рівні було вирішено проводити регулярно і надати їм офіційну назву – *Європейська Рада* (не плутати з Радою Європи!). У чому полягала її головна функція? Тоді ж, у 1974 р., прем'єр-міністру Бельгії Л. Тіндемансу доручили провести у всіх країнах «дев'ятки» широкі консультації й підготувати доповідь, де були б окреслені параметри майбутнього Європейського Союзу і практичні завдання, пов'язані з його створенням. Розкрийте зміст *«доповіді Тіндеманса»* (1975) та причини зриву передбачених у ній заходів. Чому, на вашу думку, проголошена мета трансформації співтовариства в економічний та валютний союз до кінця 1970-х рр. виявилася нереальною? Чи є підстави говорити про це десятиліття як про період *«свроскептицизму»*, або *«свросклерозу»*?

Проте деякі пропозиції з *«доповіді Тіндеманса»* все ж були реалізовані. Зокрема, про прямі та загальні вибори до *Європейського парламенту*. Коли вони відбулися вперше і які принесли результати? Визначте місце цього інституту в системі керівних органів співтовариств. Де він розташований?

Значний вплив на зміну пріоритетів у діяльності ЄЕС спричинили крах Бреттон-Вудської системи та світова економічна криза 1974 – 1975 рр. Які першочергові заходи вживалися для подолання її наслідків? Одним із результатів співпраці країн європейської спільноти стало утворення *Єдиної валютної системи*, що запрацювала з 1979 року. Чим було зумовлено це нововведення? Чи виправдалися надії, що покладалися на Європейській валютний фонд та спільну розрахункову одиницю – *ЕКЮ (European Currency Unit – ECU)*?

Незважаючи на певне гальмування інтеграційних процесів, у 1970-ті рр. в ЄЕС виникає практика зовнішньополітичного узгодження. Згідно з Люксембурзькою декларацією 1970 р., створюється відповідний механізм, що отримав назву *Європейське політичне співробітництво*. Назвіть головні напрями, де здійснювалась координація

зовнішньої політики країн ЄС, зосередившись на підготовці та проведенні *Наради з співробітництва і безпеки в Європі* й наступних заходах у контексті *Гельсінського процесу*.

Подолання періоду “європесимізму” пов’язане з ініціативою міністрів закордонних справ ФРН та Італії Г-Д. Геншера і Е. Коломбо, котрі в листопаді 1981 р. висунули спільний план щодо реалізації політичної мети євроінтеграції. Після численних дискусій і узгоджень він набув вигляду *Урочистої декларації про Європейський союз*, прийнятої у червні 1983 р. Європейською Радою в *Штутгарті*.

Однак просування вперед гальмувалося непоступливою позицією Великої Британії, претензії якої вдалося подолати лише на зустрічі Європейської Ради у Фонтенбло 1984 р. До чого вони зводилися? На наступній зустрічі у верхах було досягнуто принципової згоди про ухвалення *Єдиного Європейського акту*, що набув чинності у липні 1987 р. У чому полягала його новизна у порівнянні з Римськими договорами 1957 р.? Визначте головні параметри “*проекту 1992*”, що були уточнені у “*плані Делора*” (1989). Чим пояснити різко негативну реакцію на нього уряду *М. Тетчер* та його прихильність до договору між ЄС та ЄАВТ про утворення єдиного економічного простору?

Протягом 1980-х рр. стало зрозуміло, що не всі країни ЄС здатні синхронно рухатися до утворення Європейського Союзу – це зумовило виникнення концепції “*Європи різних швидкостей*”. Хто є її автором і в чому полягала головна ідея? Кількість її прибічників значно зростає з *розширенням* інтеграційного простору на *Південь*. Які нові проблеми виникли у зв’язку з приєднанням до Європейської спільноти *Греції* (1981), *Іспанії* і *Португалії* (1986)? Нівелювати розбіжності у соціально-економічному розвитку окремих країн та регіонів мала *регіональна політика* ЄС. Прослідкуйте її головні цілі та інструменти й основні результати на початок 1990-х рр. Отже, поступово у процесі співробітництва у Співтоваристві поряд з наднаціональним і національним рівнями склався і регіональний рівень, що дозволяв краще використовувати переваги інтеграції. Особливо ефективним виявилось транскордонне співтовариство прилеглих областей. Наведіть приклади найбільш успішних *єврорегіонів*. Дайте оцінку “Хартії регіонів Співтовариства” 1991 року.

У перебігу подолання суперечностей між «федералістами» та «конфедератами» на грудневому 1991 р. саміті лідерів «дванадцяти» у *Маастрихті* було знайдено компроміс, й 7 лютого 1992 р. *Договір про Європейський Союз* став доконаним фактом. Розкрийте його цілі та зміст. Коли він набув чинності?

Джерела

- Брандт, В. Воспоминания. – М., 1991.
Делор, Ж. Европа на пути к 1992 году // Международная жизнь. – 1989. – № 10. – С. 15 – 22.
Договор о Европейском Союзе (в первоначальном варианте от 7 февраля 1992 года) // Хартли, Т. К. Основы права Европейского сообщества. – М. 1998. – С. 623 – 633.
Европарламент: документы и материалы. – М., 1980.
Европейская социальная хартия. – М., 1995.
Европейский Союз: прошлое, настоящее и будущее. Документы Европейского Союза. – Т. 2: Единый Европейский Акт. Договор о Европейском Союзе. – М., 1994.
Європейський Союз: Консолідаційні договори. – К., 1999.
Жискард д’Астен, В. Европа не объединится сама по себе // Идеи европеизма во второй половине XX века. – М., 2000. – С. 165 – 168.
Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе. Хельсинки, 30 июля – 1 августа 1975 г. – М., 1997.
Миттеран, Ф. Речь в Европейском парламенте 25 октября 1989 года // Европейское сообщество в преддверии создания единого рынка. – М., 1992. – Ч. 1. – С. 37 – 44.
Монне, Ж. Реальность и политика: Мемуары. – М., 2001.
От Хельсинки до Будапешта. История СБСЕ/ОБСЕ в документах. 1973 – 1994. – М., 1995. – Т. 1.
Проді, Р. Задум об’єднаної Європи: Пер. з італ. – К., 2002.

Література

- Баковецкий, О. Д. От группировок к общей Европе / О. Д. Баковецкий, Э. Я. Шейнин. – М., 1992.
Балабанов, А. ЕС: успехи, проблемы, перспективы // Эхо планеты. – 1989. – № 6. – С. 4 – 11.
Барановский, В. Г. Европейское сообщество в системе международных отношений. – М., 1986.
Барановский, В. Г. Политическая интеграция в Западной Европе: Некоторые вопросы теории и практики. – М., 1983.
Барнашов, И. Маргарет Тетчер и Жак Делор: полемика по вопросам углубления процесса европейской интеграции (вторая половина 1980-х гг.) // Вестник Европы. – 2005. – № 16. Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/vestnik/2005/16/bu6.html>
Багурин, Ю. Н. Европарламент – статус и современная роль // Советское государство и право. – 1985. – № 1. – С. 85 – 89.
Бесараба, О. Регионы співробітництва в Європі // Нова політика. – 2001. – № 2. – С. 20 – 21.
Бусыгина, И. М. Настоящее и будущее «Европы регионов» // Мировая экономика и международные отношения. – 1993. – № 9. – С. 78 – 86.
Воронцова, С. Б. Великобритания и европейский интеграционный процесс в 70-е годы XX века // Британия и Россия. – М., 1997. – С. 61 – 67.
Воскобойников, Д. Кольцо из звезд на синем фоне // Эхо планеты. – 1992. – № 3. – С. 4 – 9.
Внешнеполитическое объединение стран Европейского сообщества и роль Франции в его развитии. – М., 1986.
Глухарев, Л. И. Европейские сообщества: в поисках новой стратегии. – М., 1990.
1992 год – новые контуры Западной Европы. – М., 1992.
Грицай, О. В. Западная Европа: региональные контрасты на новом этапе интеграции. – М., 1988.

- Даймен, Д. Дедалі міцніший союз: Курс європейської інтеграції. – К., 2006.
- Європа – новые судьбы старого континента. – М., 1992. – Ч. 1 – 2.
- Європа на пороге XXI века: ренессанс или упадок? – М., 1998.
- Європейская интеграция, большая гуманистическая Европа и культура. – М., 1998.
- Європейская интеграция: правовые проблемы. – Кн. 1. – М., 1992.
- Європейское сообщество в преддверии создания единого внутреннего рынка. – М., 1992. – Ч. 1 – 2.
- Європейское сообщество: регулирование интеграционных процессов. – М., 1996.
- Единый рынок – новая модель европейской экономики. – М., 1994.
- Западноевропейская интеграция: политические аспекты. – М., 1985.
- Западноевропейская интеграция: проекты и реальность. – М., 1988.
- Западноевропейская интеграция: история и современность / Отв. ред. А. С. Манькин. – М., 2001.
- Зонова, Т. В. От Европы государств к Европе регионов? // Полис. – 1999. – № 5. – С. 155 – 164.
- Иванов, И. Европа регионов // Мировая экономика и международные отношения. – 1997. – № 9. – С. 9 – 15.
- История европейской интеграции (1945 – 1994). – М., 1995.
- Кавлер, А. И. Европарламент / А. И. Кавлер, И. Е. Крылова // Парламенты мира. – М., 1991.
- Копійка, В. В. Європейський Союз: заснування і етапи становлення / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К., 2001.
- Копійка, В. В. Європейський Союз: Історія і засади функціонування: Навчальний посібник / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – 2-е вид., випр. і доп. – К., 2012.
- Крушинський, В. Ю. Британська Європа чи Європейська Британія? Великобританія в європейських інтеграційних процесах. – К., 2003.
- Крылова, И. Е. Европейский парламент. – М., 1987.
- Кудряченко, А. І. Європейська політика ФРН (1970 – 1991). – К., 1996.
- Міжнародні відносини та зовнішня політика 1980 – 2000 роки. – К., 2001. – С. 266 – 293.
- Модели региональной интеграции: прошлое и настоящее: Учебное пособие / Под ред. А. С. Манькина. – М., 2010. – С. 58 – 91.
- Павлова, М. А. Региональная политика ЕС // Европейское сообщество в преддверии создания единого рынка. – М., 1992. – Ч. 1. – С. 49 – 74.
- Регіональна політика в країнах Європи: Уроки для України. – К., 2000.
- Скорородов, В. А. Ж. Делор: дирижер европейского оркестра // Политические портреты. – М., 1991. – С. 165 – 185.
- Стержнева, М. В. Великобритания и Западная Европа: политические аспекты. – М., 1988.
- Тоді, Ф. Нарис історії Європейського Союзу. – К., 2001.
- Филимонова, Т. ЕАСТ и общеевропейское сотрудничество // Внешняя торговля. – 1989. – № 6. – С. 33 – 36.
- Филимонова, Т. Новые рубежи ЕАСТ // Экономическое сотрудничество стран-членов СЭВ. – 1990. – № 6. – С. 83 – 89.
- Шемятенков, В. Г. Европейская интеграция: Учебное пособие. – М., 2003.
- Шенин, Р. К. Западноевропейская интеграция: Учебное пособие. – М., 1998.
- Эммерсон, М. Зачем европейскому Сообществу экономический и валютный союз // Экономика и организация промышленного производства. – 1991. – № 11. – С. 165 – 173.

Інтернетресурс

- Історія об'єднаної Європи. – Ч.1 // <http://h.ua/story/58125/>
- Офіційний сайт Європейського Союзу. Режим доступу вільний: http://europa.eu/int/comm/economy_finance.htm
- Офіційний сайт журналу «Європа» – Режим доступу вільний: www.delrus.cec.eu.int/em/44/eu01_40.htm
- <http://europa.eu>
- <http://www.eu-history.leidenuniv.nl>
- www.ena.lu/mce.cfm

ТЕМА II

НІМЕЦЬКА ПРОБЛЕМА В 1945 – 1990 рр.

Заняття перше

1. Рішення Ялтинської та Потсдамської конференцій з німецької проблеми. Геополітичні наслідки Другої світової війни для Німеччини.
2. Нюрнберзький процес 1945 – 1946 рр. і денацифікація Німеччини.
3. Радянська окупаційна політика в Німеччині.
4. Політика США, Великої Британії і Франції у західних зонах окупації.

Методичні вказівки

Друга світова війна в Європі *de facto* завершилась підписанням Акту про беззастережну капітуляцію Німеччини у ніч на 9 травня 1945 року. Проте *de iure* III Рейх припинив своє існування лише 5 червня 1945 р. З чим це пов'язано? До кого перейшли владні повноваження на окупованій території? Проаналізуйте рішення Великої трійки стосовно Німеччини на *Ялтинській* (Кримській) і *Потсдамській* (Берлінській) конференціях. Зверніть увагу на

розподіл зон окупації та її кінцеву мету, а також на повноваження *Союзної Контрольної Ради* та *Берлінської командатури*. З'ясуйте, які геополітичні наслідки мала для німців перемога країн антигітлерівської коаліції?

Одним із головних елементів “перебудови” усіх засад німецького життя мала стати система *денацифікації*, покликана виявити, вилучити та ізолювати з політичної, освітньої й інших суспільно важливих сфер активних нацистів. Прелюдією масової чистки стали судові процеси проти головних військових злочинців. Перший і найбільш резонансний відбувся 1945 – 1946 року у *Нюрнберзі*. Хто і за які злочини постав перед Міжнародним військовим трибуналом? Які винесено вироки? Упродовж процесу спостерігалися певні тертя між союзниками. Чому, на вашу думку, західні держави надалі відмовилися від практики спільних міжнародних трибуналів? Процес денацифікації продовжувався і у наступні роки, проте вже окремо у кожній із зон окупації. У чому полягала спільність та відмінність у підходах переможців до подолання нацистського минулого у Німеччині?

Чим далі, тим більше розходилися колишні союзники й у тлумаченнях Потсдамських рішень щодо *демократизації* політичного життя, *демлітаризації* та, особливо, *декартелізації* німецької економіки. Щоб переконатися у цьому, слід простежити *окупаційну політику* окремих країн у своїх зонах відповідальності протягом 1945 – 1948 рр.

Розпочнемо з діяльності *Радянської воєнної адміністрації у Німеччині (РВАН)*. Коли вона створена і як була організована структура влади на Сході країни? На які політичні сили спиралася РВАН у своїй діяльності? Крім комуністів (КПН), яким ще політичним партіям було дозволено розгорнути свою роботу? І що спонукало Сталіна наполягати на об'єднанні КПН та СДПН радянської зони окупації (РЗО)? Чи справді воно було здійснене на добровільних засадах? Дайте оцінку програмному документу “Принципи та цілі Соціалістичної єдиної партії Німеччини”, ухваленому на об'єднувачому з'їзді, а також результатам виборів до місцевих органів влади, що відбулися восени 1946 року. Вважається, що з їх проведенням та прийняттям конституцій окремих земель, на початку 1947 р. процес демократизації РЗО, передбачений Потсдамськими угодами, було завершено. Чим тоді пояснити виникнення на Сході 1948 р. ще двох політичних партій – Демократичної селянської та Національно-демократичної?

Ухвалені у Потсдамі рішення передбачали також цілковите роззброєння Німеччини й ліквідацію важкої промисловості, котра могла бути використана для воєнного виробництва. Визначте пріоритети РВАН у процесі *демлітаризації* німецької економіки. Яка доля чекала на підприємства, що не підлягали демонтажу? Зупиніться на оцінці *референдуму у Саксонії* 30 червня 1946 р. та його впливу на зміну форми власності у промисловості та банківській справі. З осені 1945 р. розпочалася також *аграрна реформа*. Яку мету вона переслідувала? Загальну картину економічних перетворень на Сході доповнювало переведення господарства на *планові рейки*. Коли це сталося? Який орган мав здійснювати планове управління економікою?

Отже, можна стверджувати, що на початок 1948 року в РЗО загалом склалися основи “демократії нового типу” чи, за термінологією СЕПН, “*антифашистсько-демократичного ладу*”. Підсумуйте його головні риси.

Процес демократизації суспільного життя у Західних зонах теж жорстко контролювався. Однак він помітно відрізнявся від РЗО. У чому полягала відмінність? Які з найбільш впливових партій з'явилися на заході Німеччини після закінчення “політичного карантину”? Котрі з них користувалися підтримкою окупаційної влади та пересічних німців (з огляду на результати виборів до місцевого самоврядування 1946 – 1947 рр.)? США, Велика Британія та Франція розійшлися з СРСР й у своїй *соціально-економічній політиці* на окупованих територіях. У західних зонах теж мала місце спроба націоналізації промисловості – після січневого 1946 р. *референдуму у Гессені* та рішення ландтагу землі Північний Рейн-Вестфалія на початку 1947 р. Чому наміри реприватизації (“соціалізації”) частини економіки були заблоковані американцями та британцями? До чого звелася їх політика декартелізації *Бізонії*? З якою метою відбулося злиття двох зон окупації і чому Франція спочатку відмовилася приєднати до них свою зону? Поясніть задум та головні складові *реформи Ерхарда*. Як вплинули перетворення в аграрному секторі на основи існуючого землеволодіння?

Отже, політичний та соціально-економічний розвиток Східної та Західної Німеччини все більше розходився, що й стало однією з головних причин розколу країни.

Джерела

Акт о безоговорочной капитуляции Германии 8 мая 1945 г. // Пономарев, В. М., Смирнова, С. Ю. Новая и новейшая история стран Европы и Америки. – М., 2000. – Т. 3. – С. 201.

За антифашистскую демократическую Германию: Сб. документов. 1945 – 1949 гг. – М., 1969.

Из истории подготовки Берлинской (Потсдамской) конференции. Новые документы: [1945] // Новая и новейшая история. – 1985. – № 6. – С. 128 – 138.

История Германии: Документы и материалы / Под общей ред. Б. Бонвеча и Ю. В. Галактионова. – Кемерово, 2005. – Т. 3. – С. 373 – 392, 398 – 405.

Конституция земли Гессен от 1 декабря 1946 г. // Федеративная Республика Германия. Конституция и законодательные акты. – М., 1991. – С. 93 – 124.

Ни давности, ни забвения: По материалам Нюрнбергского процесса. – М., 1973.

Нюрнбергский процесс над главными военными преступниками: Сб. материалов в 3-х т. – М., 1965.

Нюрнбергский процесс. Сб. материалов. – В 8-ми т. – М., 1987 – 1991.

20 лет СЕПГ: Документы Социалистической единой партии Германии. – М., 1966.

СВАГ. Управление пропаганды (информации) и С. И. Тюльпанов. 1945 – 1949: Сб. документов. – М., 1994.

СССР и германский вопрос 1941 – 1949: Документы из Архива внешней политики Российской Федерации. – Т. 1: 22 июня 1941 г. – 8 мая 1945 г. – М., 1996.

СССР и германский вопрос 1941 – 1949: Документы из Архива внешней политики Российской Федерации. – Т. 2: 9 мая 1945 г. – 3 октября 1946 г. – М., 2000.

СССР и германский вопрос. 1941 – 1949: Документы из Архива внешней политики Российской Федерации. – Т. 3: 6 октября 1946 г. – 15 июня 1948 г. – М., 2003.

Советский Союз на международных конференциях Великой Отечественной войны. 1941 – 1945 гг.: Сб. документов. – Т. 5: Крымская (Ялтинская) конференция руководителей трех союзных держав – СССР, США, Великобритании (4–11 февраля 1945 г.). – М., 1979.

Советский Союз на международных конференциях Великой Отечественной войны. 1941 – 1945 гг.: Сб. документов. – Т. 6: Берлинская (Потсдамская) конференция руководителей трех союзных держав – СССР, США, Великобритании (17 июля – 2 августа 1945 г.). – М., 1984.

Тегеран – Ялта – Потсдам: Сб. документов. – М., 1971.

Аденауэр, К. Воспоминания. – М., 1966. – Т. 1.

Жуков, Г. К. Воспоминания и размышления. – М., 1986. – Т. 3.

Коваль, К. И. Работа в Германии по заданию ГКО // Новая и новейшая история. – 1995. – № 2. – С. 101 – 111.

Коваль, К. И. На посту заместителя главнокомандующего СВАГ // Новая и новейшая история. – 1987. – № 3. – С. 130 – 148.

Коваль, К. И. Записки уполномоченного ГКО на территории Германии // Новая и новейшая история. – 1994. – № 3. – С. 124 – 147.

Политика СВАГ в области культуры, науки и образования: цели, методы, результаты. 1945 – 1949. – М., 2006.

Рейман, М. Решения 1945 – 1956. – М., 1975.

СВАГ и немецкие органы самоуправления, 1945 – 1949. – М., 2006.

Тюльпанов, С. И. В первые послевоенные годы на немецкой земле // Новая и новейшая история. – 1984. – № 2. – С. 121 – 136; № 4. – С. 104 – 124.

Ширер, У. Берлинский дневник: [Воспоминания о Нюрнбергском процессе] // Новая и новейшая история. – 1992. – № 6. – С. 169 – 185.

Щербань, А. М. Демаркационная линия: [Записки бывшего военного коменданта в Германии]. – М., 1988.

Эрхард, Л. Благополучие для всех. – М., 1991.

Ясперс, К. Вопрос виновности (из цикла лекций о духовной ситуации в Германии в 1945 – 1946 гг.) // Знамя. – 1994. – № 1.

Література

Бахинкин, Ю. А. Справедливое возмездие за преступления против человечности // Военно-исторический журнал. – 2001. – № 10. – С. 7 – 14.

Бедюрфтиг, Ф. Народ без государства: Последствия поражения для Германии // Родина. – 1995. – № 5. – С. 82 – 87.

Бережков, В. М. Судьба Потсдамских решений // США: экономика, политика, идеология. – 1975. – № 7. – С. 45 – 59.

Биддис, М. Правосудие победителей. Нюрнбергский процесс: свет и тени // Родина. – 1995. – № 5. – С. 59 – 71.

Болдырев, Р. Ю. Репарации и советская оккупационная политика в Германии: вопрос о приоритетах // Власть и общество в условиях диктатуры: исторический опыт СССР и ГДР, 1945 – 1965. – Архангельск, 2009. – С. 8 – 17.

Бонвеч, Б. Политика Советского Союза в отношении Германии во время войны в раннее послевоенное время: нерешительная решимость // Власть и общество в условиях диктатуры: исторический опыт СССР и ГДР. 1945 – 1965. – Архангельск, 2009. – С. 18 – 34.

Борисов, А. Ю. Исторические договоренности: К 40-летию Ялтинской и Потсдамской конференций // Вопросы истории. – 1985. – № 5. – С. 22 – 45.

Ватлин, А. Ю. Германия в XX веке. – М., 2002. – С. 130 – 175.

Ватлин, А. Ю. У истоков «экономического чуда» ФРГ: налоговая реформа 1948 года // Новая и новейшая история. – 2009. – № 2. – С. 136 – 143.

Висков, С. И., Кульбакин, В. Д. Союзники и «германский вопрос». 1945 – 1949. – М., 1990.

Горев, А. В. Уроки Берлинской (Потсдамской) конференции / А. В. Горев, К. Г. Федосеев // Новая и новейшая история. – 1985. – № 4. – С. 40 – 48.

Гринченко, Г. Г. Земельные военные правительства в системе оккупационной администрации США в Германии (1945 – 1946 гг.) // Вісник Харківського національного університету. – № 485: Історія. – Харків, 2000. – Вип. 32. – С. 83 – 94.

Гринченко, Г. Г. Подготовка и учреждение американской оккупационной администрации в Германии // Вісник Харківського державного університету. – № 413. – Історія. – Харків, 1998. – Вип. 30. – С. 223 – 234.

Гутник, В. Послевоенная конверсия в германской экономике // Общество и экономика. – 1994. – № 1. – С. 137 – 142.

Звягинцев, А. Г. Главный процесс. Нюрнберг: документы, исследования, воспоминания. – М., 2011.

Зубкова, Е. Ю. Общество, вышедшее из войны: русские и немцы в 1945 году // Отечественная история. – 1995. – № 3. – С. 90 – 100.

История Германии: От создания Германской империи до начала XXI века / Под ред. Б. Бонвеча и Ю. В. Галактионова. – Кемерово, 2005. – Т. 2. – С. 289 – 369.

К 40-летию Нюрнбергского процесса // Советское государство и право. – 1986. – № 10. – С. 94 – 107.

Кнышевский, П. Н. Добыча: Тайны германских репараций. – М., 1994.

Комолова, Н. П. После нацизма и фашизма / Н. П. Комолова, М. Б. Корчагина // Тоталитаризм в Европе XX века (Из истории идеологий, движений, режимов). – М., 1996.

Кынин, Г. П. Антигитлеровская коалиция и послевоенное устройство Германии // Международная жизнь. – 1995. – № 8. – С. 94 – 101.

Кынин, Г. П. Германский вопрос во взаимоотношениях СССР, США и Великобритании, 1941 – 1945 гг.: Обзор документов // Новая и новейшая история. – 1995. – № 1. – С. 91 – 113; № 4. – С. 103 – 128.

- Лебедева, Н. С. Подготовка Нюрнбергского процесса. – М., 1975.
- Лебедева, Н. С. Суд над фашизмом и агрессией. – М., 1985.
- Лебедева, Н. С. Суд народов в Нюрнберге: История и современность // Новая и новейшая история. – 1986. – № 5. – С. 38 – 55.
- Любин, В. П. Проект создания еврейского государства на германской земле в 1945 году // Новая и новейшая история. – 2003. – № 1. – С. 226 – 229.
- Марьина, В. В. Выселение немцев из Чехословакии: интернационализация и реализация идеи. 1944 – 1946 годы // Славяноведение. – 2003. – № 3. – С. 18 – 45.
- Невский, С. И. Социально-экономические реформы в послевоенной Западной Германии. 1945 – 1949. – М., 2008.
- Некрасова, Т. А. Деятельность антифашистских комитетов во французской зоне оккупации Германии // Новейшая история Германии: Труды молодых ученых и исследовательские центры. – М., 2007. – С. 150 – 167.
- Некрасова, Т. А. Отход от «третьего пути»? Особенности французской оккупационной политики // Родина. – 2009. – С. 17 – 18.
- Некрасова, Т. А. Французская оккупационная политика в Германии. 1945 – 1949 гг. // Вопросы истории. – 2007. – № 11. – С. 131 – 142.
- Николаев, П. А. Политика Советского Союза в германском вопросе. 1945 – 1964. – М., 1966.
- Николаев, П. А. Политика США, Англии и Франции в германском вопросе. 1945 – 1954 гг. – М., 1966.
- Павлов, Н. В. История современной Германии. 1945 – 2005. – М., 2006.
- Патрушев, А. И. Германия в XX веке. – М., 2004.
- Пжебыльский, П. Между виселицей и амнистией: Процессы против военных преступников в зеркале Нюрнберга. – М., 1985.
- Попов, И. Д. Образование и развитие ХСС в Баварии (1945 – 1949 гг.) / Новейшая история Германии: Труды молодых ученых и исследовательские центры. – М., 2007. – С. 168 – 180.
- Рачинский, М. Ю. Нюрнбергский процесс: уроки истории // Вопросы истории. – 1986. – № 9. – С. 92 – 102.
- Робинзон, Р. С. Развитие политического процесса в Тюрингии в период демократического транзита (1945 – 1949 гг.) // Новейшая история Германии: Труды молодых ученых и исследовательские центры. – М., 2007. – С. 150 – 168.
- Рощин, А. А. Берлинская конференция трех держав // Международная жизнь. – 1981. – № 4. – С. 116 – 121.
- Сальков, А. П. Восточная Пруссия в планах послевоенного территориального переустройства Европы // Вопросы истории. – 2003. – № 12. – С. 27 – 46.
- Семиряга, М. И. Как мы управляли Германией: Политика и жизнь. – М., 1995.
- Семиряга, М. И. Приказы, о которых мы не знали // Новое время. – 1994. – № 15. – С. 56 – 57.
- Семиряга, М. И. Советская оккупационная политика в Германии // Россия и Германия в годы войны и мира. 1941 – 1994. – М., 1995.
- Сиполс, В. Решения исторической важности: К 40-й годовщине Берлинской конференции 1945 г. // Международная жизнь. – 1985. – № 7. – С. 108 – 115.
- Славинский, Б. Н. Ялтинская конференция: современное переосмысление // Мировая экономика и международные отношения. – 1996. – № 4. – С. 96 – 103.
- Сосинский, С. Б. Акция «Аргонавт» (Крымская конференция и ее оценка в США). – М., 1970.
- Тимошенкова, Е. П. Послевоенная Германия в советской политике (1945 – 1955 годы): Взгляд российских и германских историков // Новая и новейшая история. – 2006. – № 6. – С. 46 – 55.
- Титков, А. Э. Вопросы о зонах оккупации и безоговорочной капитуляции Германии в условиях перехода от войны к миру в Европе (март – июнь 1945 г.) // Россия, СССР и международные конфликты первой половины XX века. – М., 1989. – С. 134 – 156.
- Тихвинский, С. Потсдам: Контурные послевоенного мира // Мировая экономика и международные отношения. – 1985. – № 8. – С. 15 – 27.
- Фадеев, Д. А. Демократизация и политическая культура (Опыт послевоенной Германии) // Вестник Московского университета. – 1993. – № 2. – Сер. 12. – С. 63 – 73.
- Филитов, А. М. Антигитлеровская коалиция и проблемы будущего Германии (планы, дискуссии, решения) // Ежегодник германской истории. – М., 1985. – С. 44 – 67.
- Хартманн, А. Художественная необходимость: Культурная политика Советской военной администрации Германии // Родина. – 2002. – № 10. – С. 106 – 108.
- Чистякова, М. Кадры решали все? Кадровая политика административных органов Бизонии в 1948 году // Родина. – 2009. – № 3. – С. 23 – 25.
- Шильдт, А. Ничего, кроме нищеты? Послевоенное немецкое общество между апатией и облегчением // Победители и побежденные от войны к миру: СССР, Франция, Великобритания, Германия, США (1941 – 1950) / Под ред. Б. Физелер, Н. Муан. – М., 2010. – С. 45 – 58.
- Шлегель, С. Политика Советской военной администрации в Германии (СВАГ) в области высшей школы // Власть и общество в условиях диктатуры: Исторический опыт СССР и ГДР, 1945 – 1965. – Архангельск, 2009. – С. 67 – 80.
- Яковлев, А. Н. Ялтинская конференция: уроки истории и современность // Вестник АН СССР. – 1985. – № 7. – С. 3 – 9.

Заняття друге

1. Дипломатична боротьба навколо німецького урегулювання в 1945 – 1947 рр.
2. Саарське питання. Лондонська конференція 1948 року.

3. Берлінська криза 1948 – 1949 рр.
4. Конституційний процес на Заході і Сході Німеччини. Утворення ФРН та НДР.

Методичні вказівки

Після капітуляції та арешту 23 травня 1945 р. уряду Дьоніца Німеччина як держава перестала існувати. Вся відповідальність за її долю лягла на 4 союзні держави, котрі у червневій декларації “Про поразку Німеччини” взяли на себе владні функції. З того часу *німецька проблема* була однією з головних у світовій політиці, посідаючи чільне місце в стосунках між державами антигітлерівської коаліції. У чому полягала її суть?

Згадайте рішення Потсдамської конференції стосовно Німеччини і визначте конкретні цілі, які переслідували країни-переможці, що окупували територію III Рейху. Як ви могли переконатися, вивчаючи джерела та літературу, Потсдамські угоди по-різному трактувалися СРСР та західними демократіями. Які це мало наслідки? Відмовилася радянська сторона й від запропонованого США у вересні 1945 р. проекту договору про роззброєння Німеччини. З яких міркувань? Розкрийте офіційну позицію Москви з німецької проблеми, оприлюднену В. М. Молотовим на Паризькій сесії Ради міністрів закордонних справ (РМЗС) навесні 1946 року. Чому вона не задовольнила західні держави?

Серйозні суперечності виникли між колишніми союзниками й у питанні *репарацій* і *фінансовій сфері*. У чому вони полягали? Та найбільші розбіжності були стосовно політичного та економічного устрою майбутньої Німеччини. Коли Сполучені Штати вирішили відмовитися від узгодженого курсу з СРСР у цьому питанні? Чим обумовлено об’єднання американської та англійської зон окупації у *Бізонію* (Bi-zone) і відмова Франції приєднатися до неї?

Німецька проблема перебувала у центрі уваги *Московської сесії РМЗС*, що проходила з 10 березня по 25 квітня 1947 р. Чи не єдиним результатом її роботи було затвердження ухваленого напередодні закону Союзної Контрольної Ради про ліквідацію Пруської держави. Чому не вдалося досягти згоди з інших питань?

Зверніть також увагу на власне німецьку ініціативу щодо створення центральних органів управління – конференцію керівників виконавчої влади окремих земель у Мюнхені, скликану з дозволу американців головою уряду Баварії Гансом Ехардом. Чому і ким ця спроба була зірвана? Провалом закінчилася й *“конференція останнього шансу”* – *Лондонська сесія РМЗС* наприкінці 1947 року. Отже, можна констатувати: між трьома західними державами та СРСР відбувся остаточний розрив, що унеможливило створення єдиної Німецької держави.

Свій внесок у розкол країни внесла і Франція. Негативне ставлення до утворення центрального німецького уряду французька дипломатія висловила уже на першій сесії РМЗС восени 1945 р. У грудні наступного року Париж відокремив Саар від своєї зони окупації митним контролем, а у березні 1947-го – й у політичному плані. Так виникло *Саарське питання*. Як поставилися великі держави до планів інтеграції цієї німецької землі до IV Республіки. Що ж до іншої частини французької зони окупації, то кабінет Р. Шумана зрештою дав згоду на її об’єднання з англо-американською. Коли саме? І коли, власне, західні країни ухвалили політичне рішення про утворення сепаратної західнонімецької держави?

Вважається, що саме цей крок спровокував *Першу Берлінську кризу*. Які події можна вважати її початком? У чому полягала мета зустрічі міністрів закордонних справ східноєвропейських країн 22 – 23 червня 1948 року у Варшаві та радянська блокада Західного Берліну? Як відреагували на такі дії СРСР берлінці та уряди США, Великої Британії і Франції?

Зупиніться окремо на *операції “Вітлз”*, що допомогла західним берлінцям упродовж майже 11 місяців витримати блокаду. Чому, на вашу думку, довго не вдавалося розв’язати кризу дипломатичним шляхом? На що розраховував Сталін, затягуючи конфлікт? І що змусило його врешті-решт відступити від жорсткої лінії й піти на поступки західним опонентам? До чого звівся компроміс, досягнутий навесні 1949 року?

Урегулювання берлінської кризи 1948 – 1949 рр. зняло останні перешкоди на шляху розколу Німеччини. Хоча початок конституційного процесу в обох частинах країни можна датувати літом 1948 року. Який орган мав опікуватися підготовкою Основного закону на Заході? На яких засадах він формувався і працював? Коли був остаточно ухвалений і набув чинності? Чи всі землі *Тризонії* підтримали запропонований проект? Дайте оцінку *Основному закону Федеративної Республіки Німеччини* у порівнянні з Веймарською Конституцією. З’ясуйте також обмеження, які накладав на суверенітет новостворюваної держави *Окупаційний статут*, ухвалений США, Великою Британією та Францією 10 квітня 1949 року.

Паралельно на Сході велась інтенсивна робота над створенням *Конституції Німецької Демократичної Республіки*. Як цей процес було організовано? Чим відрізнялася Конституція НДР від Боннського Основного Закону?

Розкол Німеччини став фактом після серпневих виборів до бундестагу, який, зібравшись на своє перше засідання, проголосив утворення *Федеративної Республіки Німеччини*. Коли це сталося? “Дзеркальною відповіддю” Кремля стала вказівка СЕПН щодо проголошення *Німецької Демократичної Республіки*. Сучасний історик В. Лот називав НДР “неулюбленим дитям Сталіна”. Що він мав на увазі й чи згодні ви з такою оцінкою?

Отже, наприкінці 1940-х рр. у Німеччині вчетверте за ХХ століття відбулася зміна політичного режиму. Утворення двох “других республік” проходило під жорстким контролем іноземних держав, що зумовило їх ідеологічну несумісність. Західний Берлін та Саар залишалися з чітко не визначеним статусом. А *німецька проблема*, тобто проблема об’єднання німецьких земель в єдиній державі й набуття останньою повного суверенітету, перетворилася в один із найтугіших вузлів “холодної війни”.

Джерела

- 20 лет СЕПГ. Документы Социалистической единой партии Германии. – М., 1966.
 Аденауэр, К. Воспоминания. – М., 1966. – Т. 1.
 Бережков, В. М. Страницы дипломатической истории. – М., 1982.
 За антифашистскую демократическую Германию: Сб. документов. 1945 – 1949 гг. – М., 1969.
 История Германии: Документы и материалы / Под общей ред. Б. Бонвеча и Ю. В. Галактионова. – Кемерово, 2005. – Т. 3. – С. 393 – 397; 406 – 413.

Коваль, К. И. Последний свидетель: Германская карта в "холодной войне". – М., 1997.
Образование Германской Демократической Республики. Документы и материалы. – М., 1950.
Обсуждение в СССР американского предложения о заключении Договора о разоружении и демилитаризации Германии (1945 – 1947 гг.) // Международная жизнь. – 1996. – № 8. – С. 69 – 76.
Основной закон Федеративной Республики Германии от 23 мая 1949 г. // Федеративная Республика Германия: Конституция и законодательные акты. – М., 1991. – С. 25 – 92.
Робертс, Ф. Сталин, Хрущев и берлинские кризисы // Международная жизнь. – 1991. – № 10. – С. 130 – 143.
Советский Союз и берлинский вопрос (Документы). – М., 1948.
Советский Союз и берлинский вопрос (Документы). – М., 1949. – Вып. 2.
Советский Союз и вопрос о единстве Германии и мирном договоре с Германией: [Сб. материалов]. – М., 1952.
СССР и германский вопрос. 1941 – 1949: Документы из Архива внешней политики Российской Федерации. – Т. 3: 6 октября 1946 г. – 15 июня 1948 г. – М., 2003.
Так была расколота Германия. Документация. – Берлин, 1966.
Ульбрихт, В. Развитие германского народно-демократического государства. 1945 – 1958. – М., 1961.

Література

Агафонова, Г. А. Позиция США по проблемам мирного урегулирования на Московском совещании министров иностранных дел в декабре 1945 г. // Американский ежегодник. – М., 1981. – С. 187 – 209.
Аппатов, С. И. Политика США в германском вопросе после Второй мировой войны // Американская историография внешней политики США, 1945 – 1970. – М., 1972. – С. 179 – 211.
Ахалкаци, Д. С. Берлинский кризис 1948 г. в советско-американских отношениях // США: экономика, политика, идеология. – 1991. – № 8. – С. 39 – 49.
Бейли, Дж. Поле битвы – Берлин / Дж. Бейли, С. Кондрашев, Д. Мерфи. – М., 2002.
Ваглин, А. Ю. Германия в XX веке. – М., 2002. – С. 130 – 175.
Висков, С. И., Кульбакин, В. Д. Союзники и «германский вопрос». 1945 – 1949. / С. И. Висков, В. Д. Кульбакин. – М., 1990.
Волков, В. К. Германский вопрос глазами Сталина (1947 – 1952) // Волков, В. К. Узловые проблемы новейшей истории стран Центральной и Юго-Восточной Европы. – М., 2000.
Германская история в новое и новейшее время. – М., 1973. – Т. 2.
Долгилевич, Р. В. Вопрос о статусе Берлина. 1944 – 1990 годы // Новая и новейшая история. – 2011. – № 3. – С. 34 – 53.
Дюррозель, Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших часів. – К., 1997.
Ежов, В. Д. Как и кем была расколота Германия // Новая и новейшая история. – 1981. – № 5. – С. 41 – 59.
Загуменнов, Д. А. Роль “воздушного моста” в урегулировании Берлинского кризиса 1948 – 1949 гг. // Новейшая история Германии: Труды молодых ученых и исследовательские центры. – М., 2007. – С. 221 – 229.
Зазерская, Е. С. СДПГ и образование сепаратного западногерманского государства (1948 – 1949) // Вестник Ленинградского университета. – 1978. – № 8. – Вып. 2. – С. 142 – 145.
Иванов, Р. Ф. Антигитлеровская коалиция победила, но согласие дало трещину / Р. Ф. Иванов, Н. К. Петрова // Международная жизнь. – 1994. – № 11. – С. 110 – 119.
История Германии: От создания Германской империи до начала XXI века / Под ред. Б. Бонвеча и Ю. В. Галактионова. – Кемерово, 2005. – Т. 2. – С. 340 – 357.
Михельс, Н. Основной закон Федеративной Республики Германии (Краткая характеристика) // Государство и право. – 2003. – № 7. – С. 67 – 72.
Міжнародні відносини та зовнішня політика (1945 – 70-ті роки): Підручник. – К., 1999.
Муратов, М. А. У истоков политической системы ФРГ: Франкфуртские документы и их обсуждение в июле 1948 года // Вестник Московского университета. – Сер. 8: История. – 2004. – № 1. – С. 3 – 21.
Муратов, М. А. Конрад Аденауэр на посту председателя Парламентского совета (1848 – 1949 гг.) // Вестник Московского университета. – Серия 8: История. – 2005. – № 3. – С. 22 – 36.
Наринский, М. М. Берлинский кризис 1948 – 1949 гг. // Новая и новейшая история. – 1995. – № 3. – С. 16 – 29.
Нойсс, Б. Верные союзники. Западная стратегия в отношении Германии: теория и практика // Родина. – 2009. – № 3. – С. 15 – 16.
Орлова, М. И. Проблема Западного Берлина в международных отношениях (1945 – 1975) / М. И. Орлова, И. Ю. Андросов // Вопросы истории. – 1977. – № 8. – С. 71 – 105.
Орлова, М. И. ГДР: рождение и крах. – М., 2000.
Патрушев, А. И. Германия в XX веке. – М., 2004. – С. 293 – 313.
Послевоенная Германия: Российско-немецкий опыт и перспективы. – М., 2007.
Родович, Ю. В. Германская проблема в 1945 – 1955 гг. и позиция СССР: концепция и историческая практика. – Тула, 1997.
Ситникова, Е. Л. Берлинский кризис 1948 – 1949 годов и его место в процессе формирования образа СССР в США после Второй мировой войны // Новейшая история Германии: Труды молодых ученых и исследовательские центры. – М., 2007. – С. 230 – 237.
Уль, М. По данным разведки: Первый Берлинский кризис и спецслужбы США и СССР // Родина. – 2009. – № 3. – С. 20 – 21.
Филитов, А. М. СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг.: Документы из архива внешней политики России // Новая и новейшая история. – 2000. – № 4. – С. 136 – 143.
Филитов, А. М. Германия в советском внешнеполитическом планировании. 1942 – 1990. – М., 2009.
Филитов, А. М. Германский вопрос: от раскола к объединению: Новое прочтение. – М., 1993.

Филитов, А. М. И. В. Сталин и послевоенное будущее Германии (1941 – 1949 гг.) (доклад на научной российско-германской конференции (Берлин, 22 – 24 июня 2009 г.) // К 70-летию начала Второй мировой войны: Сборник. – М., 2009. – С. 109 – 132.

Филитов, А. М. Советская политика и Германский кризис 1948 – 1949 гг. // 1948 год в германской истории. Материалы конференции российских и немецких историков. Москва, 19 – 20 июня 2008 г. – М., 2009. – С. 25 – 43.

Филитов, А. М. Берлинский сценарий: Советская политика и кризис 1948 – 1949 годов // Родина. – 2009. – № 3. – С. 4 – 8.

Хайцер, Х. ГДР: Исторический очерк. – М., 1982.

Чистякова, М. Р. Немецкие органы управления в процессе форирования Бизонии (1946 – 1947) // Вестник Московского университета. – Серия 8: История. – 2009. – № 1. – С. 26 – 38.

Заняття третє

1. Політика США та СРСР у німецькому питанні в кінці 1940-х – на початку 1950-х рр. «Нота Сталіна» від 10 березня 1952 р. і реакція Заходу.
2. Червневє 1953 р. повстання в НДР: причини, придушення та міжнародні наслідки.
3. Німецька проблема на Берлінській нараді міністрів закордонних справ 1954 р. Інтеграція ФРН до НАТО і реакція Кремля.
4. «Дух Женеви» і встановлення дипломатичних відносин між СРСР та ФРН. Доктрина Гальштейна.

Методичні вказівки

Отже, восени 1949 року Німеччина виявилася остаточно розколотою. Німецькій нації були запропоновані *дві альтернативні моделі* державного розвитку: ліберально-демократична та комуністична. Причому уряди ФРН та НДР проголосили себе єдино законними, претендуючи на представництво всього народу. Які підстави були для цього у канцлера К. Аденауера та Першого секретаря ЦК СЄПН В. Ульбріхта?

Німецька проблема, тобто проблема воз'єднання німецького народу в єдиній державі, не була суто національною, а й питанням європейської та міжнародної безпеки, перетворившись на головний нерв «холодної війни». Особливо після того, як обидві німецькі держави взяли курс на інтеграцію в економічні, а згодом і військово-політичні структури Сходу та Заходу.

Варто пам'ятати, що перші три роки свого існування зовнішні зносини Боннської республіки контролювалися США, Великою Британією та Францією, тоді як західний вектор міжнародної діяльності «робітничо-селянської держави» був підпорядкований *цілям радянської політики у німецькому питанні*. Спробуйте їх визначити. У зв'язку з чим у Вашингтоні з'явилася ідея *залучення ФРН до НАТО*? Як ви можете пояснити негативне ставлення до такої перспективи не лише СРСР, а й Франції, що натомість запропонувала «*план Плевена*»? Що цей план передбачав? Якою була відповідь Москви на спроби *ремлітаризації ФРН*? Чому пропозиції прем'єр-міністра НДР О. Гротевольа щодо створення «єдиної, демократичної та миролюбної Німеччини» були відхилені канцлером К. Аденауером та бундестагом Федеративної Республіки?

Проаналізуйте також реакцію західних держав та ФРН на «*ноту Сталіна*» від *10 березня 1952 р.* й на спільний проєкт СРСР та НДР про «*Засади мирного договору з Німеччиною*». Чому умови, передбачені цим планом, виявилися неприйнятними для США, Великої Британії та Франції? Уряди останніх віддали перевагу підписанню 26 травня 1952 р. у Бонні «*Загальноного договору з ФРН*», звільнивши її від надмірної опіки. Яким чином такий перебіг подій позначився на радянській політиці щодо НДР? Щоб відповісти на це запитання, зверніться до рішень II партконференції СЄПН, котра відбулася у липні 1952 р. Які наслідки мав різкий поворот у соціально-економічній політиці *режиму В. Ульбріхта*? Чи вплинула на її проведення смерть Сталіна?

Існує думка, що Л. П. Берія, котрий прагнув посісти місце померлого вождя, хотів «продати» НДР Заходу. Наскільки вона відповідає дійсності? Розкрийте зміст постанови ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР «Про заходи по оздоровленню політичного становища в Німецькій Демократичній Республіці» від 27 травня 1953 р. Чому пом'якшення внутрішньополітичного курсу не змогло попередити *народного повстання 17 – 23 червня 1953 р.* у «першій на німецькій землі державі робітнич та селян» (за термінологією СЄПН)? Чим пояснити його масштаб та швидке придушення? І як поставилися на Заході до радянського силового втручання?

Врешті-решт у січні 1954 р. була скликана *Берлінська нарада міністрів закордонних справ* чотирьох держав для обговорення німецької проблеми. Чи мала вона якісь наслідки для НДР та ФРН? Яким чином відбулася інтеграція останньої до західних оборонних структур, а Східної Німеччини – до *Організації Варшавського Договору (ОВД)*? Після залучення німецьких держав-антиподів до протилежних військово-політичних блоків міжнародна напруга, як не парадоксально, дещо спала, що засвідчив *Женевський саміт «великої четвірки»*. Й хоча з німецької проблеми вкотре порозумітися не вдалося, у вересні 1955 р. Радянський Союз пішов на встановлення дипломатичних відносин з ФРН та підписав договір з НДР, де-юре визнавши абсолютну владу на території, що перебувала під її суверенітетом. Що це означало на практиці?

Однак держави Північноатлантичного альянсу, відмовилися визнавати НДР, вважаючи її окупованою частиною Німеччини, законним представником якої, на їхню думку, міг бути лише уряд ФРН. У Бонні теж не збиралися визнавати легітимним режим комуністичної диктатури на Сході, проголосивши наприкінці 1955 р. «*доктрину Гальштейна*». Розкрийте її мету та підбийте підсумки третього заняття.

Джерела

- 20 лет СЕПГ: Документы Социалистической единой партии Германии. – М., 1966.
Аденауэр, К. Поездка в Москву (глава из воспоминаний) // Журналист. – 1991. – № 2. – С. 68 – 73.
Бейли, Дж. Поле битвы – Берлин / Дж. Бейли, С. Кондрашев, Д. Мерфи. – М., 2002.
Берлинское совещание министров иностранных дел четырех держав – СССР, Великобритании, США и Франции (25 января – 18 февраля 1954 г.): Документы и протоколы. – М., 1954.
Гелен, Р. Война разведок: тайные операции спецслужб Германии 1942 – 1971 гг. – М., 2000.
Документы Центрально архива ФСБ России о событиях 17 июня 1953 г. в ГДР / Предисловие В. С. Христофорова // Новая и новейшая история. – 2004. – № 1. – С. 73 – 124.
Ежов, В. Д. Из жизни молодого дипломата. – М., 2011.
История Германии. – Кемерово, 2005. – Т. 3: Документы и материалы. – С. 443 – 448, 459 – 464.
Конституция и основные законодательные акты Германской Демократической Республики. – М., 1953.
Корягин, В. Берлин от «железного занавеса» до бетонной стены [Воспоминания дипломата] // Международная жизнь. – 1991. – № 4. – С. 99 – 106; № 5 – С. 85 – 98; № 6. – С. 96 – 104.
Советский Союз и вопрос о единстве Германии и мирном договоре с Германией: [Сб. материалов]. – М., 1952.
СССР – ГДР. Тридцать лет отношений. 1949-1979: Документы и материалы. – М., 1981.
Ульбрихт, В. Избранные статьи и речи. – М., 1961.
Хрущев, Н. С. Мемуары // Вопросы истории. – 1994. – № 6. – С. 104 – 126.
Червневє встання 1953 р. у Німецькій Демократичній Республіці // Страшнюк С. Ю., Пугач Є. П. Політичні кризи та антитоталітарні рухи у країнах Східної Європи (50 – 80-ті рр. XX ст.). – Харків, 1998. – С. 4 – 28.
Эрхард, Л. Полвека размышлений. – М., 1993.

Література

- Белецкий, В. Н. За столом переговоров: Обсуждение германских дел на послевоенных международных совещаниях и встречах. – М., 1979.
Ватлин, А. Ю. Соппротивление диктатуре как научная проблема: германский опыт и российская перспектива // Вопросы истории. – 2000. – № 11 – 12. – С. 20 – 37.
Ватлин, А. Ю. Германия в XX веке. – М., 2002.
Волков, В. К. Германский вопрос глазами Сталина (1947 – 1952) // Волков, В. К. Узловые проблемы новейшей истории стран Центральной и Юго-Восточной Европы. – М., 2000.
Галкин, А. А. СССР, западные державы и германский вопрос (1945 – 1956 гг.). / А. А. Галкин, Д. Е. Мельников. – М., 1966.
Германия, июнь 1953 года: уроки прошлого для будущего. – М., 2003.
Ежов, В. Д. Конрад Аденауэр – немец четырех эпох. – М., 2002.
Гугнин, А. А. Июньские события 1953 г. в истории, идеологии и литературе ГДР // Конфликты в послевоенном развитии восточноевропейских стран. – М., 1997. – С. 21 – 37.
Дашичев, В. И. О том, как это было // Свободная мысль. – 2000. – № 2. – С. 52 – 67.
Елисеев, М. Г. Бонн и ГДР (1949 – 1969 гг.). – Минск, 1975.
Кайдерлинг, Г. Берлин. 1945 – 1975. / Г. Кайдерлинг, П. Штульц. – М., 1976.
Келлер Дж. Секреты штази: История знаменитой спецслужбы ГДР. – Смоленск, 2000.
Кондрашев, С. Берлин, 17 июня 1953 года // Международная жизнь. – 2003. – № 6. – С. 151 – 161.
Николаев, П. Л. Политика США, Англии и Франции в германском вопросе. 1945 – 1954 гг. – М., 1966.
Николаев, П. Л. Политика Советского Союза в германском вопросе. 1945 – 1954. – М., 1966.
Новик, Ф. И. Установление дипломатических отношений между СССР и ФРГ // Отечественная история. – 1995. – № 6. – С. 106 – 119.
Новик, Ф. И. «Оттепель» и инерция холодной войны (Германская политика СССР в 1953 – 1955 гг.). – М., 2001.
Орлова, М. И. ГДР: рождение и крах. – М., 2000.
Остерман, К. США и события 17 июня 1953 года в ГДР // Вопросы истории. – 1999. – № 11 – 12. – С. 49 – 66.
Павлов, А. И. Германский вопрос: содержание и основные этапы развития (1941 – 1990). – Одесса, 1999.
Павлов, Н. В. История современной Германии. 1945 – 2005. – М., 2006.
Патрушев, А. И. Германия в XX веке. – М., 2004. – С. 320 – 323.
Петелин, Б. В. Был ли план объединения Германии? // Вопросы истории. – 2002. – № 12. – С. 149 – 153.
Петелин, Б. В. Конрад Аденауэр – патриарх германской политики // Новая и новейшая история. – 2006. – № 3. – С. 142 – 169.
Платошкин, Н. Н. Жаркое лето 1953 года в Германии. – М., 2004
Рихтер, Дж. Советская политика в отношении Германии в период бериевского междуцарствия: новая оценка // Холодная война: Новые подходы, новые документы. – М., 1995. – С. 182 – 206.
Родович, Ю. В. О «ноте Сталина» от 10 марта 1952 г. по германскому вопросу // Новая и новейшая история. – 2002. – № 5. – С. 63 – 79.
Россия и Германия в XX веке / Под ред. К. Аймермахера, Г. Бордюгова, А. Фолькерт. В 3-х т. – Т. 3: Оттепель, похолодание и управляемый диалог. Русские и немцы после 1945 года. – М., 2010.
Станков, Н. Н. ГДР и ее восточные соседи: Становление отношений с Польшей и Чехословакией: 1949 – 1955. – Саратов, 1991.
Тимошенкова, Е. П. Послевоенная Германия в советской политике (1945 – 1955 гг.): взгляд российских и германских историков // Новая и новейшая история. – 2006. – № 6. – С. 46 – 55.
Тимченко, Я. Берлінський червень 1953 р. // Політика і культура. – 2001. – № 5. – С. 42 – 43.

- Уильямс, Ч. Аденауэр – отец новой Германии. – М., 2002.
- Филитов, А. Почему Семенов жалеет патроны? Волнения в Берлине в июне 1953 года / А. Филитов, З. Водопьянова // Родина. – 2002. – № 10. – С. 109 – 112.
- Филитов, А. М. Германский вопрос: от раскола к объединению: Новое прочтение. – М., 1993.
- Филитов, А. М. СССР и ГДР: год 1953-й // Вопросы истории. – 2000. – № 7. – С. 123 – 135.
- Филитов, А. М. Сталинская дипломатия и германский вопрос: последний год // Сталинское десятилетие «холодной войны». – М., 1999.
- Филитов, А. М. Советская политика в германском вопросе (1953 – 1956 гг.): Три основные парадигмы / А. М. Филитов, Т. В. Домрачева // Холодная война: Новые подходы, новые документы. – М., 1995. – С. 240 – 257.
- Филитов, А. М. Советский Союз и германский вопрос в период позднего сталинизма (к вопросу о генезисе «сталинской ноты» 10 марта 1952 г.) // Сталин и холодная война. – М. 1998. – С. 315 – 349.
- Хавкин, Б. Л. Берлинское жаркое лето 1953 года // Новая и новейшая история. – 2004. – № 2. – С. 159 – 174.
- Шерстяной, Э. Вызревание политического кризиса в ГДР в 1953 году: По материалам высших партийных и государственных органов ГДР и Советской Контрольной Комиссии в Германии // Новая и новейшая история. – 2006. – № 2. – С. 34 – 57.

Заняття четверте

1. Урегулювання Саарського питання та статус Західного Берліну в 1950-ті рр.
2. «Ультиматум М. С. Хрущова» від 27 листопада 1958 р. й генеза Другої Берлінської кризи.
3. Конференція «великої четвірки» з німецького питання 1959 р. «План Громико» та «план Гертера».
4. Спорудження Берлінського муру: причини та міжнародні наслідки.

Методичні вказівки

Розв'язанню німецької проблеми, окрім принципових розбіжностей в підходах держав-переможниць, заважали два конкретні дражливі **питання** – **саарське** та **західноберлінське**, що потребували окремого урегулювання. І якщо перше з них упродовж 1950-х рр. удалося вирішити (з'ясуйте яким чином і коли саме), то навколо **статусу Західного Берліну** склалася конфліктна ситуація. Особливо це питання загострилося після вступу ФРН до НАТО, а НДР – до ОВД. У чому полягали претензії та аргументація сторін?

Втім, й після проголошення «доктрини Гальштейна» об'єднавча риторика не зникла з лексики німецьких політиків. На Заході такі ілюзії певний час поділяли в лавах СДПН; на Сході з різного роду «планами», погодженими, зрозуміло, з Москвою, виступали чільники НДР. 1956 року СЄПН розробила **план** створення **«німецької конфедерації»**, котрий 27 липня 1957 р. офіційно було представлено урядом О. Гротевольа під назвою «Шлях німецької нації до забезпечення миру й возз'єднання Німеччини». Аналогічні пропозиції Заходу В. Ульбріхт артикулював на партійному з'їзді влітку 1958 р. Проте ця ініціатива, що невдовзі була конкретизована у формі ноти Ради Міністрів НДР від 4 вересня 1958 р., адресованої урядам чотирьох держав-переможниць, не мала політичних наслідків, адже на Заході уряд Східної Німеччини вважали нелегітимним. Зрештою, не пройшов й **«австрійський варіант»** для НДР, запропонований того ж року К. Аденауером. Що він передбачав?

Саме в цей час загострюється **західноберлінське питання**. Якими мотивами керувався М. С. Хрущов, коли вперше поставив під сумнів законність перебування колишніх союзників по антигітлерівській коаліції у Західному Берліні? Що можна вважати початком **Другої Берлінської кризи**? Проаналізуйте відповідь Заходу на радянський проект «вільного демілітаризованого міста», котрий містився в **«ультиматумі М. С. Хрущова»** від **27 листопада 1958 р.**? В чому, власне, полягав ультиматум?

З початку 1959 р. СРСР продовжує розвивати «дипломатичний наступ», наполягаючи на укладанні мирного договору з Німеччиною, тобто урядами ФРН та НДР, який мали підписати держави, що воювали з Третім рейхом, де б фіксувався й новий статус Західного Берліну. Чому радянські ініціативи не влаштовували країни Заходу? Як вони реагували на новий виклик М. С. Хрущова? По-різному, та найгнучкішою виявилася **позиція Лондону**. 11-денний візит прем'єр-міністра Великої Британії Г. Макміллана до СРСР увінчався досягненням непевного компромісу. Про що вдалося домовитися?

У травні-серпні 1959 р. (з перервою) у Женеві пройшла нарада з німецької проблеми міністрів закордонних справ чотирьох держав, однак ані **«план Громико»**, ані **«план Гертера»** не стали підґрунтям для подальшого діалогу, що мав продовжитися на найвищому рівні наступного року у Парижі. Чому травневу зустріч у французькій столиці, на яку у світі поклали великі надії, було зірвано? Що, звичайно, ускладнювало ситуацію навколо німецького питання, підштовхнувши Кремль до ескалації Другої Берлінської кризи. Хоча деякі автори події початку 1960-х рр. розглядають як **Третю Берлінську кризу**. Чи згодні ви з такою їх трактовкою?

Остання спроба віднайти компроміс між СРСР та США з цього питання мала місце під час зустрічі М. С. Хрущова та Дж. Кеннеді 3 – 4 червня 1961 р. у Відні, однак сторони не пішли на поступки – домовитися не вдалося. Дайте оцінку позиції американського президента щодо статусу Західного Берліну. Які обставини, зрештою, спонукали нараду Політичного консультативного комітету ОВД, що проходила 3 – 5 серпня у Москві, погодитися з пропозицією делегації НДР звести **мур навколо Західного Берліну**? Коли цей задум почав здійснюватися і які мав наслідки? Якою була реакція на **«операцію Роза»** країн НАТО, зокрема США та ФРН, бургомистра й сенату Західного Берліна, населення НДР? Що мав на увазі В. Ульбріхт, коли назвав **13 серпня 1961 р.** «другим днем народження Німецької Демократичної Республіки»?

Напряга навколо «прифронтового міста» досягла апогею **22 – 28 жовтня 1961 р.**, коли «**танкова дуель**» на **Фрідріхштрассе** ледве не спричинила Третю світову війну. Що ж відвернуло розвиток найгіршого сценарію? Чим пояснити похолодання в американсько-західнонімецьких стосунках після **інциденту на КПП «Чарлі»**? Натомість спостерігалось зближення між ФРН та Францією, що увінчалось підписанням у січні 1963 р. **Єлисейського договору**. Чи можна у зв'язку з таким розитком подій говорити про утворення вісі Париж – Бонн та розкол у Північноатлантичному альянсуі щодо статусу Західного Берліна?

Проте досить швидко все стало на свої місця, а криза поступово перейшла в латентну стадію – конфлікт було заморожено. Радянський Союз змушений був відмовитися від проєкту «вільного міста» й став дотримуватися концепції, згідно з якою Західний Берлін є самостійною політичною одиницею, що не належить ФРН. У якому міждержавному документі ця нова позиція СРСР була зафіксована вперше? Для Заходу ж збереження під своїм контролем «анклаву вільного світу» в глибині території НДР мало вже не воєнну, а ідеологічну цінність. Проілюструйте цю тезу на прикладі візиту президента США Дж. Кеннеді в Бонн і Західний Берлін у червні 1963 р.

Підведіть підсумки Другої Берлінської кризи 1958 – 1962/1963 рр., зокрема визначте її вплив на зміну воєнно-політичної доктрини США та НАТО.

Джерела

- Аденауэр, К. Воспоминания. – М., 1968. – Т. 2.
Брандт, В. Воспоминания. – М., 1991. – С. 21 – 68; 153 – 260.
Вольф, М. По собственному заданию: признания и раздумья. – М., 1992.
Гриневский, О. А. Берлинский кризис 1958 – 1959 гг.: Заметки дипломата // Звезда. – 1996. – № 2. – С. 126 – 156.
Гриневский, О. А. Золотое правило дипломатии // Международная жизнь. – 1995. – № 8. – С. 80 – 86.
Гриневский, О. А. Оскорбление зубной болью // Родина. – 1997. – № 6. – С. 85 – 90.
Гриневский, О. А. Тысяча и один день Никиты Сергеевича. – М., 1998.
Джон Кеннеди: «Мы готовы на свободное голосование в Берлине». Что предшествовало установлению Стены // Источник. – 1995. – № 1. – С. 52 – 59.
Добрынин, А. Сугубо доверительно: Посол в Вашингтоне при шести президентах США (1962 – 1980). – М., 1997.
Из советского проекта договора с Германией. 10 января 1959 г. // Хрестоматия по новейшей истории – М., 1961. – Т. III: 1945 – 1961. – С. 115 – 118.
История Германии. – Кемерово, 2005. – Т. 3: Документы и материалы. – С. 459 – 464.
Как принимались решения о возведении Берлинской стены: Стенограмма речи Н. С. Хрущева на совещании первых секретарей ЦК коммунистических и рабочих партий стран Варшавского Договора 4 августа 1961 г. // Новая и новейшая история. – 1999. – № 2. – С. 53– 75.
Карягин, В. Берлин от «железного занавеса» до бетонной стены [Воспоминания дипломата] // Международная жизнь. – 1991. – № 4 – 8.
Первые бреши в Берлинской стене: Архивные материалы МИД ГДР // Новая и новейшая история. – 2001. – № 4. – С. 71 – 90.
Предложения Советского Союза по Берлинскому вопросу (Из ноты Советского правительства США, Великобритании и Франции), 27 ноября 1958 года // Хрестоматия по новой и новейшей истории. – М., 1961. – Т. III: 1945 – 1961. – С. 109 – 110.
Робертс, Ф. Сталин, Хрущев и берлинские кризисы // Международная жизнь. – 1991. – № 10. – С. 130 – 143.
Саарский вопрос. – М., 1958.
СССР – ГДР: Тридцать лет отношений. 1949 – 1979: Документы и материалы. – М., 1981.
Ульбрихт, В. Каким путем идет Германия? Речи и статьи по национальному вопросу. – Дрезден, 1966.
Фалин, В. М. Так было: Политические воспоминания // Новая и новейшая история. – 1995. – № 5. – С. 75 – 105; № 6. – С. 76 – 102.
Хонеккер, Э. Из моей жизни. – М., 1982.
Хрущев, Н. С. Мемуары // Вопросы истории. – 1994. – № 6. – С. 104 – 126.
Хрущев, С. Н. Никита Хрущев: Кризисы и ракеты. – М., 1994. – Т. 1 – 2.
Штраус, Ф. Й. Воспоминания. – М., 1991.

Література

- Алексеев, Р. Ф. СССР – ФРГ: прошлое и настоящее: 1955 – 1980. – М., 1980.
Белецкий, В. Н. Западный Берлин. – М., 1981.
Ватлин, А. Ю. Германия в XX веке. – М., 2002.
Вебер, Х. ГДР 1945 – 1986 гг. // Политическая история стран Восточной Европы после 1945 г. в зарубежных исследованиях. – М., 1991. – Вып.1.
Веттинг, Г. Н. С. Хрущев и Берлинский кризис 1958 – 1963 годов: Политика угроз и возведение Берлинской стены. – М., 2007.
ГДР. Берлинский кризис 1961 года // Сергеев, Е. Ю. Новейшая история: Подробности. – М., 2000. – С. 144 – 149.
Долгилевич, Р. В. Вилли Брандт и западноберлинский вопрос // Вопросы истории. – 2011. – № 3. – С. 34 – 53.
Долгилевич, Р. В. Вопрос о статусе Берлина. 1944 – 1990 годы // Новая и новейшая история. – 2011. – № 3. – С. 34 – 53.
Долгилевич, Р. В. Прямые связи СССР с Западным Берлином в 1963 – 1964 гг. // Вопросы истории. – 2012. – № 4. – С. 91 – 105.

- Долгилевич, Р. В. Советская дипломатия и Западный Берлин. 1963 – 1964 годы: По материалам архива МИД РФ // Новая и новейшая история. – 2007. – № 4. – С. 12 – 32.
- Загоруйко, М. А. Н. С. Хрущев и мотивы ноябрьского ультиматума 1958 года // Власть, общество и личность в истории. – М., 2010. – С. 186 – 196.
- Зубок, В. М. Советская дипломатия и берлинский кризис (1958 – 1962) / В. М. Зубок, З. К. Водопьянова // «Холодная война»: Новые подходы. Новые документы. – М., 1995. – С. 258 – 274.
- Исаков, К. Смертельный конкур у Берлинской стены // Новое время. – 1992. – № 43.
- Кайдерлинг, Г. П. Берлин. 1945-1975 / Г. Кайдерлинг, П. Штульц. – М., 1976.
- Келлер, Дж. Секреты штази: История знаменитой спецслужбы ГДР. – Смоленск, 2000.
- Корниенко, Г. М. Упущенная возможность: Встреча Н. С. Хрущева с Дж. Кеннеди в Вене в 1961 г. // Новая и новейшая история. – 1992. – № 2. – С. 97 – 106.
- Курнишова, Ю. М. М. Хрущев та Дж. Кеннеді: як розв'язувалась Берлінська проблема (червень 1961 р.) // Историчний журнал. – 2003. – № 4 – 5. – С. 54 – 58.
- Курнишова, Ю. М. Танки на Фрідріхштрасе: американсько-радянська конфронтація 1961 р. // Историчний журнал. – 2004. – № 5. – С. 49 – 54.
- Куяс-Скрыжинский, К. Мгновенная стройка коммунизма: Возведение Берлинской стены // Новое время. – 2001. – № 33. – С. 32 – 33.
- Любарский, К. Стена // Новое время. – 1999. – № 45. – С. 26 – 29.
- Менинг, Б. События Берлинского кризиса с точки зрения советского генерального штаба // США: экономика, политика, идеология. – 1994. – № 10. – С. 115 – 124.
- Новик, Ф. И. СССР и начало Берлинского кризиса в 1958 году // Россия и Германия – М., 2004. – Вып. 3.
- Орлова, М. И. Проблема Западного Берлина в международных отношениях (1945 – 1975) / М. И. Орлова, И. Ю. Андросов // Вопросы истории. – 1977. – № 8. – С. 71 – 105.
- Осинский, И. Советский кирпич в Берлинской стене // Новое время. – 1991. – № 41. – С. 22 – 24.
- Павлов, Н. В. История современной Германии. 1945 – 2005. – М., 2006.
- Патрушев, А. И. Германия в XX веке. – М., 2004. – С. 323 – 325.
- Пилько, А. В. НАТО и Берлинский кризис 1958 – 1961 годов // Новая и новейшая история. – 2012. – № 1. – С. 82 – 97.
- Платошкин, Н. Н. Предыстория возведения Берлинской стены: Август 1961 года // Военноисторический журнал. – 2009. – № 1. – С. 13 – 18.
- Погоржельский, Д. Как немцы и французы свой Крым делили // Новое время. – 1992. – № 11. – С. 32 – 34.
- Россия и Германия в XX веке / Под ред. К. Аймермахера, Г. Бордюгова, А. Фолькерт. – В 3-х т. – Т. 3: Оттепель, похолодание и управляемый диалог. Русские и немцы после 1945 года. – М., 2010.
- Сергунин, А. А. Из истории Берлинского кризиса 1961 года: роль аппарата СНБ США в принятии решений // США – Канада: экономика, политика, культура. – 2012. – № 3. – С. 69 – 82.
- Синдеев, А. А. Генрих фон Брентано // Вопросы истории. – 2010. – № 12. – С. 52 – 73.
- СССР – ФРГ: навстречу друг другу. Духовные предпосылки и проблемы сотрудничества: Сб.ст. – М., 1990.
- Торин, А. Стена длиною в 38 лет // Международная жизнь. – 2011. – С. 114 – 129.
- Филитов, А. М. Германский вопрос: от раскола к объединению. Новое прочтение. – М., 1993.
- Филитов, А. Берлинский сценарий // Родина. – 2009. – № 3. – С. 4 – 8.
- Фурсенко, А. А. Как была построена «Берлинская стена» // Исторические записки. – 2011. – № 4. – С. 73 – 90.
- Харрисон, Х. Политика Советского Союза и Восточной Германии в период Берлинского кризиса 1958 – 1961 гг.: Новые архивные документы из Москвы и Восточного Берлина // Холодная война: Новые подходы. Новые документы. – М., 1995. – С. 275 – 293.
- Христофоров, В. С. Н. С. Хрущев и Дж. Кеннеди: подготовка и проведение встречи в Вене в 1961 году. По документам российских архивов // Новая и новейшая история. – 2011. – № 3. – С. 15 – 33.
- Чудов, В. Стена как шрам в сердце / В. Чудов, И. Осинский // Эхо планеты. – 1991. – № 46. – С. 20 – 24.

Заняття п'яте

1. Німецько-німецькі стосунки у 60-ті рр. XX ст. Політика «малих кроків» уряду К. Кізінгера та проблема німецького громадянства.
2. «Нова східна політика» В. Брандта: концептуальні засади. Московський та Варшавський договори 1970 р.
3. Чотирьохстороння угода щодо Західного Берліну та її імплементація.
4. Нормалізація стосунків ФРН з НДР та іншими країнами Східної Європи.

Методичні вказівки

Упродовж 1960-х рр. дискусія з німецького питання фактично зійшла нанівець; розробку планів об'єднання ФРН та НДР було припинено. Як в Москві, так і на Заході пануючою стала думка про пріоритетність європейської та глобальної безпеки: лише її досягнення може бути умовою переходу до вирішення німецької проблеми, а не навпаки.

Результатом такого підходу стала зміна зовнішньополітичного курсу провідних держав у бік розрядки міжнародної напруги. Щоправда, «доктрина Гальштейна» зберігала чинність до лютого 1970 р., хоча й у дещо модифікованому вигляді. Що мається на увазі? З'ясуйте, хто є автором **концепції «повороту через зближення»** та у чому полягала **політика «малих кроків»**, що здійснювалася урядом «великої коаліції» К. Кізінгера?

Зі свого боку, СЄПН 1962 р. висунула формулу «перемога соціалізму в НДР є передумовою вирішення німецького питання», що не могло всерйоз сприйматися на Заході. Водночас з прийняттям Народною палатою 1967 р. закону «Про громадянство НДР» проводилася лінія на розмежування німців двох держав, а нова **Конституція НДР 1968 р.** вводить поняття «соціалістична держава німецької нації», що протиставлялася

«імперіалістичній німецькій нації» ФРН. Чи вдалося насправді комуністам змінити національну ідентичність «оссі», тобто східних німців? У чому, на вашу думку, полягала стратегічна мета керівництва ССПН щодо Західної Німеччини? Чи спромоглося воно до кінця 1960-х рр. досягти міжнародно-правового визнання своєї держави, перетворивши її за допомогою СРСР на «вітрину соціалізму» на Сході Європи?

Поворот у німецько-німецьких стосунках став можливим після перемоги на жовтневих 1969 р. виборах до бундестагу соціал-ліберальної коаліції на чолі з **В. Брандтом**, що започаткував **«нову східну політику» ФРН**. Розкрийте її концептуальні засади та перші кроки кабінету Брандта – Шееля на шляху до нормалізації відносин з країнами ОВД. Водночас, соціалістичний табір визначив сім проблем, від ставлення до яких залежав результат мирних переговорів. Назвіть їх, звернувшись до статті Л. В. Гавриловця.

Де і коли відбулися перші зустрічі глав урядів двох німецьких держав? Чому вони закінчилися безрезультатно, на відміну від московської зустрічі В. Брандта та Л. І. Брежнєва? У чому полягає історичне значення **Московського договору від 17 серпня 1970 р.**? Що стало каменем спотикання на польсько-західнонімецьких перемовинах, що тривали майже 10 місяців й завершилися підписанням 7 грудня 1970 р. **Варшавського договору**? Дайте йому оцінку. Якою була реакція Сполучених Штатів та інших союзників ФРН по НАТО на **Ostpolitik В. Брандта**? Й чим можна пояснити зміну політичного керівництва НДР у травні 1971 р.? Чи є підстави говорити про «нову західну політику» Е. Хонекера, обраного на посаду Першого секретаря ЦК ССПН?

Однією із складових політики розрядки стала **Чотирьохстороння угода по Західному Берліну** від 3 вересня 1971 р. В чому полягав досягнутий компроміс, що де-юре оформив загальновизнаний статус міст-анклава?

Зусилля В. Брандта щодо нормалізації стосунків з країнами Сходу були високо оцінені міжнародною спільнотою, про що свідчить присудження йому Нобелівської премії миру за 1971 рік. Проте всередині ФРН далеко не всі політичні сили та верстви суспільства сприйняли «нову східну політику». Розкрийте перебіг внутрішньополітичної боротьби у Західній Німеччині навколо ратифікації Московського та Варшавського договорів. За ким залишилася перемога? Результати дострокових виборів до бундестагу 19 листопада 1972 р. стали по суті вогном довіри переважної частини суспільства зовнішньополітичному курсу В. Брандта, що відкрило шлях до підписання **Договору про засади відносин між НДР та ФРН** від 21 грудня 1972 р. Розкрийте його зміст. Коли обидві німецькі держави увійшли до ООН? Із соціалістичних країн для Бонна найскладнішими виявилися переговори з Чехословаччиною, що тривали до грудня 1973 р. Чим ви можете це пояснити?

Отже, В. Брандту вдалося доповнити західну політику К. Аденауера, що зрештою привела до примирення ФРН з Францією, гнучкою та далекоглядною східною політикою, яка сприяла нормалізації стосунків з країнами Варшавського Договору й успішному завершенню Гельсінського процесу.

Джерела

- Абросимов, П. А. Берлин вчера и сегодня. – М., 1980.
Абросимов, П. А. Четверть века послом СССР. – М., 2007.
Вольф, М. По собственному заданию: признания и раздумья. – М., 1992.
Договор между СССР и ФРГ от 12 августа 1970 г. (Извлечение) // Международное право в документах. – М., 1982. – С. 459 – 460.
История Германии.– Кемерово, 2005. – Т. 3: Документы и материалы. – С. 464 – 479.
Квицинский, Ю. А. Время и случай: Заметки профессионала. – М., 2000.
Программные документы СДПГ, ХДС и ХСС в 70-х гг. – М., 1980.
Сергеев, Е. Ю. Новейшая история. Подробности. – М., 2000. – С. 478 – 479.
Ульбрихт, В. Каким путем идет Германия? Речи и статьи по национальному вопросу. – Дрезден, 1966.
Фалин, В. М. Без скидок на обстоятельства: Политические воспоминания. – М., 1999.
Фалин, В. М. Так было: Политические воспоминания // Новая и новейшая история. – 1995. – № 5. – С. 75 – 105; № 6. – С. 76 – 102.
Хонеккер, Э. Избранные речи и статьи, 1971 – 1978 гг. – М., 1978.
Четырехстороннее соглашение по Западному Берлину и его реализация, 1971 – 1977 гг.: Документы. – М., 1977.

Література

- Агаев, В. Берлинский разлом // Итоги. – 1999. – № 39.
Агопов, Г. М. Западный Берлин: Проблемы и решения. – М., 1974.
Алексеев Р. Ф. СССР – ФРГ: прошлое и настоящее. 1955 – 1980. – М., 1980.
Богуславский, А. Р. Первые переговоры ГДР – ФРГ в 1970 г. // Вопросы истории. – 2010. – № 8. – С. 3 – 17.
Бочарников, В. Ю. Первый человек ГДР Эрих Хонеккер // Бывшие «хозяева» Восточной Европы: Политические портреты. – М., 1995. – С. 119 – 154.
Ватлин, А. Ю. Германия в XX веке. – М., 2002.
Высоцкий, В. Н. Западный Берлин и его место в системе современных международных отношений. – М., 1971.
Гавриловец, Л. В. Подготовка к подписанию договора между ФРГ и ПНР в 1970 году // Вопросы истории. – 2009. – № 10. – С. 161 – 164.
Горбатчук, Г. О. Відносини ФРН – НДР: від визнання до єднання / Г. О. Горбатчук, А. І. Кудряченко. – К., 1994.
Долгилевич, Р. В. Вопрос о статусе Берлина. 1944 – 1990 годы // Новая и новейшая история. – 2011. – № 3. – С. 34 – 53.
Елисеев, М. Г. Два германских государства и европейская безопасность. – Минск, 1989.
Зиборова, М. С. Бонн – Вашингтон: 70 – 80-е годы. – М., 1988.
История Германской Демократической Республики. 1949 – 1979. – М., 1979.

- Кириллов, Г. Важный фактор разрядки в Европе: Четырехстороннее соглашение по Западному Берлину / Г. Кириллов, Ю. Ржешевский. – М., 1978.
- Кремер, И. С. ФРГ: внутривосточная борьба и внешнеполитическая ориентация. – М., 1977.
- Кремер, И. С. ФРГ: этапы восточной политики. – М., 1986.
- Кудряченко, А. И. Европейська політика ФРН (1970 – 1991). – К., 1996.
- Кузьмин, В. Ю. Стратегия мира и добрососедства: политика европейских социалистических государств в отношении ФРГ и проблемы безопасности Европы. 70 – 80-е годы. – М., 1987.
- Марков, К. А. Гражданство ГДР и западногерманский реваншизм // Вопросы германской истории. – Днепропетровск, 1989. – С. 112 – 120.
- Милукова, В. И. Отношения СССР – ФРГ и проблемы европейской безопасности: 1969 – 1982. – М., 1983.
- Міжнародні відносини та зовнішня політика (1945 – 70-ті роки): Підручник. – К., 1999.
- Нарочинская, Н. А. США и «новая восточная политика» ФРГ. – М., 1977.
- Орлова, М. И. Вилли Брандт – канцлер ФРГ // Вестник Московского университета. – Сер. 8: История. – 1995. – № 3. – С. 3 – 22.
- Орлова, М. И. Проблема Западного Берлина в международных отношениях (1945 – 1975) / М. И. Орлова, И. Ю. Андросов // Вопросы истории. – 1977. – № 8. – С. 71 – 105.
- Павлов, Н. В. История современной Германии. 1945 – 2005. – М., 2006.
- Патрушев, А. И. Германия в XX веке. – М., 2004. – С. 335 – 340.
- Россия и Германия в XX веке / Под ред. К. Аймермахера, Г. Бордюгова, А. Фолькерт. В 3-х т. – Т. 3: Оттепель, похолодание и управляемый диалог. Русские и немцы после 1945 года. – М., 2010.
- Филитов, А. М. Советский Союз и «новая восточная политика» ФРГ // Холодная война и политика разрядки: дискуссионные проблемы. – М., 2003. – С. 163 – 186.

Заняття шосте

1. Відносини між ФРН та НДР у 1974 – 1989 рр.
2. Вплив радянської «перебудови» на суспільно-політичне життя Східної Німеччини. Криза «соціалізму кольорів НДР».
3. Падіння Берлінського муру: «Листопадова» революція в НДР і проблема німецької єдності напередодні парламентських виборів 1990 року.
4. Об'єднання Німеччини: внутрішньополітичний та міжнародний аспекти.

Методичні вказівки

Після взаємного визнання німецьких держав керівництво СРСР та НДР вважали, що німецька проблема остаточно вирішена. Фактично вона надовго була усунута з порядку денного й не піднімалася в стосунках між країнами Заходу та Радянським Союзом принаймні півтора десятиліття. Водночас примирення ФРН зі своїми східними сусідами доповнило військову розрядку наддержав політичним «детантом» в Європі, кульмінацією якого стало підписання 1 серпня 1975 року *Заключного акту гельсінської наради з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ)*. Однак від ФРН цей знаковий документ підписав не В. Брандт, а Г. Шмідт, його наступник на посаді канцлера. Що ж змусило харизматичного лідера СДПН подати у відставку 6 травня 1974 року?

Попри гучний політичний скандал, пов'язаний зі спецоперацією «штазі», особливі німецько-німецькі стосунки продовжували розвиватися у руслі концепції дводержавності. В чому ж полягала їхня особливість? Розкрийте зміст *«доктрини Шесля»*, що прийшла на зміну *«доктрині Гальштейна»*, а також політику Г. Шмідта і Е. Хонекера у німецькому питанні. Що змінилося в стосунках між НДР та ФРН з приходом до влади у Бонні консервативно-ліберальної коаліції на чолі з лідером ХДС Г. Коля? Розкрийте його бачення німецької проблеми й зусилля по її актуалізації. З'ясуйте, яким чином на керівництво та населення НДР вплинула *горбачовська «перебудова»*. Чи позначився цей чинник на результатах офіційних візитів до ФРН у вересні 1987 р. Е. Хонекера, що запропонував свій план «зміни через зближення», та Г. Коля до СРСР у 1988 р.? Чи піднімалося в Москві питання про об'єднання Німеччини? Прокоментуйте висловлювання Е. Хонекера з цього приводу: «Берлінський мур простойть ще сто років».

Що ж спричинило раптовий крах Німецької Демократичної Республіки? Чим була зумовлена соціально-економічна та політична *криза «соціалізму кольорів НДР»*? Які фактори переважали: внутрішні чи зовнішні? Чим, зокрема, пояснити масову втечу громадян з «соціалістичної Батьківщини» у травні – жовтні 1989 р.? Чому це стало можливим? Простежте, як проблема втікачів переросла в загальнодержавну кризу. Чого вимагали демонстранти, підтримані Євангелістською церквою, на вулицях Берліна, Лейпціга, Дрездена та інших міст?

Напевне, ключовими моментами, що наблизили падіння Стіни, стали візити М. С. Горбачова до ФРН 12 – 15 червня 1989 р. та до НДР з приводу святкування 40-річчя комуністичної державності. Яку позицію щодо німецької проблеми відстоював тоді Генеральний секретар ЦК КПРС? Чи пов'язана з його офіційним візитом до Східного Берліну 7 жовтня 1989 р. швидка відставка Е. Хонекера та як це позначилося на загальнополітичній ситуації у країні? Чим пояснити імпульсивне рішення нового керівництва СЄПН відкрити кордон з ФРН, що призвело до *падіння Берлінського муру*?

Саме ця непересічна подія, що відбулася *9 листопада 1989 р.*, вважається початком мирної *демократичної революції в НДР*, точкою біфуркації швидкоплинного процесу об'єднання Німеччини. Кому належала ініціатива його прискорення та практичної реалізації? Назвіть *10 пунктів «Програми подолання розколу Німеччини та Європи»*, представлені в урядовій заяві канцлера ФРН *28 листопада 1989 р.* Як до *«плану Коля»* поставилися на Сході та Заході, зокрема М. С. Горбачов, М. Тетчер та Ф. Міттеран? В чому полягав альтернативний *«план Модрова»*? Яким чином західнонімецькій стороні вдалося заблокувати концепцію шляху до німецької єдності, запропоновану в декларації прем'єр-міністра НДР *«За Німеччину – єдину Вітчизну»* від 1 лютого 1990 р.?

Демократична революція на сході Німеччини призвела не лише до зміни уряду, а й до ліквідації Міністерства державної безпеки («штази») та скасування конституційної новели про «керівну роль СЄПН» в державі та суспільстві. Ця все ще правляча партія у грудні змінює свою назву на Партію демократичного соціалізму. Проте на політичній сцені НДР з'явилася потужна *опозиція*, що очолила масовий народний рух під лозунгами «Ми за реформи» та «Ми – єдиний народ». Чи погоджуєтесь ви з тезою про те, що вирішальну роль у змінах настроїв населення НДР відіграв «націоналізм німецької марки» й енергійна політика правлячої у ФРН консервативно-ліберальної коаліції, спрямована на швидке об'єднання двох німецьких держав?

Створений на Сході 5 лютого 1990 р. «уряд національної відповідальності» на чолі з Г. Модровим проіснував недовго – до *парламентських виборів*, що відбулися **18 березня 1990 р.** На користь яких політичних сил вони завершилися? Хто очолив останній уряд НДР? Як швидко переможці планували досягти об'єднання країни? Які перші кроки на цьому шляху були здійснені? Дайте оцінку *Договору між ФРН та НДР про створення економічного, валютного та соціального союзу від 18 травня 1990 р.*

Далі слід детальніше зупинитися на *міжнародному аспекті проблеми*, зокрема на зусиллях зацікавлених сторін узгодити неминуче об'єднання Німеччини з європейською безпекою, на що був спрямований «*план Геншера*», проголошений 31 січня 1990 р. З цією метою була використана конференція міністрів закордонних справ країн НАТО та ОВД з «відкритого неба» в Оттаві, що проходила 12 – 13 лютого 1990 р., а з травня розпочався *переговорний процес у форматі «2+4»*. Що стояло за цією формулою, запропонованою американцями? Які питання викликали найбільші суперечки на нарадах «шістки» у Бонні та Берліні? Чи вдалося їх подолати до наступної зустрічі в Парижі? Що розумілося під «французьким» вирішенням проблеми? Простежте еволюцію поглядів М. С. Горбачова щодо визнання права Німеччини на самовизначення аж до об'єднання.

Зрештою, досягнутий під час візиту Г. Коля до СРСР 15 – 16 липня компроміс дозволив Народній палаті НДР 22 серпня 1990 р. ухвалити рішення про приєднання Східної Німеччини до ФРН. Чи було це рішення легітимним й таким, що відповідало Заключному акту НБСЄ 1975 р.? Створення системи правових актів про об'єднання німецьких держав увінчав *Договір між ФРН та НДР про встановлення державної єдності Німеччини від 31 серпня 1990 р.* та московський *Договір про остаточне врегулювання щодо Німеччини від 12 вересня 1990 р.*, що завершував переговорний процес у форматі «2+4». Коли ж, нарешті, *Німеччина стала єдиною державою*? В яких кордонах і на яких умовах? Визначте історичне значення цієї, без перебільшення, епохальної події.

Джерела

- Визит М. С. Горбачева в ФРГ, 9 – 10 ноября 1990 г.: Документы и материалы. – М., 1990.
Вольф, М. По собственному заданию: признания и раздумья. – М., 1992.
Горбачев, М. С. Как это было: Объединение Германии. – М., 1995.
Запись беседы М. С. Горбачева с Председателем Совета Министров ГДР Х. Модровым 30 января 1990 г. // Вопросы истории. – 2006. – № 7. – С. 7 – 8.
Из договора ГДР, ФРГ, Великобритании, США, СССР и Франции об окончательном урегулировании в отношении Германии. Москва, 12 сентября 1990 г. // Хрестоматия по отечественной истории (1946 – 1995). – М., 1996. – С. 235 – 239.
История Германии. – Кемерово, 2005. – Т. 3: Документы и материалы. – С. 479 – 501.
Квицинский, Ю. А. Время и случай. Заметки профессионала. – М., 2000.
Кузьмин И. Н. Шесть осенних лет: Берлин, 1985 – 1990. – М., 1999.
Максимычев, И. Последний год ГДР / И. Максимычев, Х. Модров. – М., 1993.
Максимычев, И. Ф. Падение Берлинской стены: Записки очевидца // Новая и новейшая история. – 2000. – № 4. – С. 136 – 143.
Медведев, В. А. Распад: Как он назревал в «мировой системе социализма». – М., 1994.
Михаил Горбачев и германский вопрос: Сборник документов. 1986 – 1991. – М., 2006.
Модров, Х. Я был за поэтапное сближение двух германских государств // Международная жизнь. – 1999. – № 11. – С. 29 – 35.
Модров, Х. Я хотел жить в новой Германии. – М., 2000.
Фалин, В. М. Так было: Политические воспоминания // Новая и новейшая история. – 1995. – № 5. – С. 75 – 105; № 6. – С. 76 – 102.
Хонеккер, Э. Избранные статьи и речи, 1978 – 1985 гг. – М., 1986.
Черняев, А. С. Объединение Германии. Политические механизмы и психологические стереотипы // Свободная мысль. – 1997. – № 8.
Черняев, А. С. М. С. Горбачев и германский вопрос // Новая и новейшая история. – 2000. – № 2.

Література

- Актуальные проблемы ФРГ. – М., 1990.
Александров, В. В. Объединение Германии и провал германской политики советского руководства. / В. В. Александров, Е. Н. Есин. – М., 1995.
Архипов, Б. П. Германской Демократической Республике – 40 лет. / Б. П. Архипов, Л. И. Цедилин. – М., 1989.
Ахтамзян, А. А. Объединение Германии или аншлюс ГДР к ФРГ. – М., 1994. – Кн. 1 – 2.
Ахтамзян, А. А. Объединение Германии. Обстоятельства и последствия: Очерки. – М., 2008.
Баранова, К. Объединение Германии и его последствия / К. Баранова, В. Белов, И. Борисова и др. – М., 1998.
Берлінський мур: історія та сучасність (до 20-ї річниці падіння Залізної завіси): Матеріали науково-практичної конференції, 9 листопада 2009 р. – Запоріжжя, 2009.
Ваглин, А. Ю. Германия в XX веке. – М., 2002.
Верст, А. Конец штази. – М., 1994.

- Власов, С. Н. Европейская безопасность в контексте германских интересов. – М., 1991.
- Власов, С. Н. ФРГ на пороге 90-х годов: Общество и проблемы. – М., 1989.
- Воробьева, Л. М. Объединение Германии: ретроспективный взгляд на актуальную проблему. – М., 1998.
- Вяткин, К. С. Гельмут Коль // Вопросы истории. – 1995. – № 3.
- Дашичев, В. И. Новое документальное издание по германскому вопросу. 1986 – 1991 гг. // Новая и новейшая история. – 2008. – № 2. – С. 99 – 104.
- Крушинський, В. Ю. Об'єднання Німеччини / В. Ю. Крушинський, Р. А. Кривонос // Міжнародні відносини та світова політика. – К., 2010. – С. 365 – 405.
- Лангут, Г. Немцы в поисках безопасности. – М., 1995.
- Мазер, В. Гельмут Коль. – М., 1993.
- Мартенс, М. Немские вопросы – европейские ответы. – М., 2001.
- Мюллер, А. СССР/Россия и Германия в 1989 – 1990 гг. и сегодня // Революции и реформы в странах Центральной и Юго-Восточной Европы: 20 лет спустя. – М., 2001. – С. 181 – 190.
- Наринский, Н. М. Горбачев и объединение Германии: По новым материалам // Новая и новейшая история. – 2004. – № 1. – С. 14 – 30.
- Орлова, М. И. ГДР: рождение и крах. – М., 2000.
- Павлов, Н. В. История современной Германии. 1945 – 2005. – М., 2006.
- Патрушев, А. И. Германия в XX веке. – М., 2004. – С. 360 – 362; 372 – 386.
- Петелин, Б. В. «Мы – один народ» // Родина. – 2010. – № 4. – С. 112 – 115.
- Петелин, Б. В. «Счастье, свалившееся с неба», или был ли план объединения Германии? // Россия и современный мир. – 2002. – № 4. – С. 162 – 170.
- Петелин, Б. В. Германская политика канцлера Гельмута Коля. – Вологда, 2004.
- Петелин, Б. В. Объединение Германии 1989 – 1990 гг.: историографический аспект // Новая и новейшая история. – 2003. – № 1. – С. 30 – 47.
- Петелин, Б. В. ХДС/ХСС и объединение Германии. – Вологда, 2002.
- Петелин, В. В. «За Германию – единое Отечество»? Почему не состоялся «план Модрова» // Вопросы истории. – 2006. – № 7. – С. 3 – 8.
- Платошкин, Н. Н. Объединение Германии: как это было // Военноисторический журнал. – 2011. – № 11. – С. 15 – 21.
- Покотило, О. Партія «Християнсько-демократичний союз та її місце в процесі об'єднання Німеччини // Схід. – 2008. – № 7. – С. 86 – 89.
- Польнов, М. Ф. М. С. Горбачев и объединение Германии // Новая и новейшая история России. – 2011. – № 1. – С. 201 – 215.
- Ференбах, О. Крах и возрождение Германии: Взгляд на европейскую историю XX века. – М., 2001. – С. 242 – 246; 254 – 267.
- Шилова, С. Аналіз соціально-політичної кризи у Східній Німеччині у 1989 р.: причини і передумови // Схід. – 2007. – № 5. – С. 79 – 83.

6. Самостійна робота

№ п/ п	Назва теми	Кількість годин	Форма контролю
1	Науково-інформаційна революція на Заході	3	контрольна
2	Канада у 1945-1979 рр.	10	контрольна
3	Канада у 1979-1993 рр.	10	контрольна
4	Зовнішня політика Великої Британії	8	екзамен
5	Франція в період Тимчасового режиму	4	екзамен
6	IV Республіка у Франції	8	екзамен
7	Франція в роки V Республіки	12	екзамен
8	Зовнішня політика Франції	10	екзамен
9	Окупаційний режим у Німеччині	4	семінар
10	ФРН у 1949-1990 рр.	12	екзамен
11.	НДР у 1949-1990 рр.	8	екзамен
12.	Італія в період правління	8	екзамен

		правоцентристських коаліцій		
13		Політика «лівого центру» в Італії	8	екзамен
14		Криза та крах Першої Республіки в Італії	8	екзамен
		Разом	113	

9. Індивідуальні завдання

Написання кваліфікаційних робіт бакалаврів, ессе, рефератів

8. Методи навчання

Проблемно-тематичний; аналізу і синтезу; порівняльний; інтерактивний.

9. Методи контролю

письмова робота, підготовка реферату, індивідуальна бесіда.

10. Розподіл балів, які отримують студенти

Поточний контроль тасамостійна робота					Разом	Екзамен	Сума	
Розділ1	Розділ2	Розділ 3		Розділ4	Розділ5			
T1-2	T3-5	T6-7	T8-10	T11-13	T14-16	T17-19	T20-22	T23-26
15	25	40		10	10	60	40	100

Шкала оцінювання

Сума балів за всі види навчальної діяльності протягом семестру	Оцінка за національною шкалою	
	Для екзамену, курсової роботи, практики	Для заліку
90-100	ВІДМІННО	ЗАРАХОВАНО
70-89	ДОБРЕ	
50-69	ЗАДОВІЛЬНО	НЕ ЗАРАХОВАНО
1-49	НЕЗАДОВІЛЬНО	

Питання до контрольної роботи

1. Геополітичні наслідки Другої світової війни.
2. Ялтинсько-Потсдамська система міжнародних відносин. «Холодна війна» між Заходом та Сходом: головні етапи.
3. Створення засад нового економічного порядку. Бреттон-Вудська система і ГАТТ.
4. Повоєнна відбудова Європи. «План Маршалла» і «позитивний імперіалізм» США.

5. Лібералізація світової торгівлі. Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) і приватнопідприємницькі інститути макроекономічного регулювання у 1960-1970-ті рр.
6. Неокейнсіанство – теоретичний фундамент економічної політики країн Західної Європи та Північної Америки у другій половині 40-х – 70-ті рр. XX ст.
7. Становлення та головні риси «держави загального добробуту».
8. Трансформація повоєнного капіталізму. Феномен середнього класу і «революція менеджерів».
9. Головні чинники економічного зростання країн Заходу у 1945 – 1973 рр. «Нафтова революція».
10. Перший етап НТР: науково-індустріальна революція та її соціально-економічні наслідки.
11. Західна модель ліберальної демократії. Системні та позасистемні партії в умовах розквіту і кризи індустріальної цивілізації.
12. «Студентська революція» 1968 р. та її наслідки.
13. Крах Бреттон-Вудської системи.
14. Структурна криза капіталістичної економіки 1973 – 1982 рр.
15. Конфлікт Північ – Південь й пошуки виходу зі світової економічної кризи. Група G 7.
16. Підсумки Другої світової війни для США. Реконверсія.
17. «Справедливий курс» Г. Трумена.
18. Конфлікт американської держави з організованим робітничим рухом. Закони Тафта-Хартлі та Лендрама-Гріффіна.
19. Расова проблема в США у другій половині 40-х – першій половині 50-х рр. XX ст.
20. Зовнішня політика Г. Трумена. Доктрина «стримування комунізму».
21. Вплив «холодної війни» на внутрішню політику США. Маккартизм.
22. «Динамічний консерватизм» Д. Айзенговера. «Консервативна злагода» другої половини 1950-х рр.
23. Новий етап боротьби за громадянські права афроамериканців (друга половина 1950-х – початок 1960-х рр.).
24. Масова культура США 1950-х рр. Феномен Елвіса Преслі.
25. Зовнішня політика США у 1950-ті рр. Доктрина Айзенговера.
26. Політика «нових рубежів» Дж. Кеннеді.
27. Програма «Великого суспільства» Л. Джонсона.
28. Расові заворушення 1960-х рр. та диференціація негритянського руху у США. Основні здобутки «негритянської революції».
29. «Новий лівий» рух та «студентська революція» у США. Формування молодіжної контркультури у 1960-ті рр.
30. Феміністський рух та наслідки «сексуальної революції» в США.
31. Війна США у В'єтнамі та антивоєнний рух.
32. «Союз заради прогресу»: політика США у Латинській Америці. Доктрина Джонсона.
33. Гуамська доктрина та згорання війни у В'єтнамі. Паризькі угоди 1973 р.
34. Зовнішня політика Р. Ніксона: нормалізація відносини з КНР та СРСР.
35. Громадсько-політичне життя США наприкінці 60-х – у середині 70-х рр. Конфлікт між Білим домом і пресою.
36. Соціально-економічна політика адміністрації Р. Ніксона.
37. Конфлікт між Білим домом та Конгресом. «Уотергейтська криза» та її внутрішньополітичні наслідки.

38. Адміністрація Джеральда Форда: головні контури зовнішньої та внутрішньої політики.
39. Тактика «символічного популізму» президента Дж. Картера. Перехід до неолібералізму.
40. Доктрина Картера та кінець розрядки.
41. Боротьба жінок та расово-етнічних меншин США за рівноправ'я у 1970-ті рр.
42. Рух на захист громадських інтересів кінця 1960-х – 1970-х рр. у США.
43. Внутрішня політика урядів І. Л. Маккензі-Кінга та Л. Сен-Лорана.
44. Соціально-економічна політика уряду Дж. Дифенбейкера.
45. «Парламентаризм меншості»: Канада 1962 – 1968 рр.
46. Реформи П. Е. Трюдо та соціально-економічні проблеми Канади 1968 – 1979 рр.
47. Канада в 1979 – 1984 рр. Головні підсумки «ери Трюдо».
48. Франкоканадська проблема у повоєнній Канаді. Квебекський сепаратизм (кінець 60-х – перша половина 80-х рр.).
49. Політика мультикультуралізму в Канаді: правові засади та реалізація у 1970 – 1980-ті рр.
50. Зовнішня політика Канади в роки «холодної війни».

Питання до підсумкового семестрового контролю

1. Підсумки Другої світової війни для Великої Британії. Парламентські вибори 1945 року.
2. Концепція “демократичного соціалізму”. Реформи уряду К. Еттли.
3. Зовнішня політика лейбористів у 1945-1951 рр. Доктрина “трьох кіл” В. Черчилля.
4. Концепція “народного капіталізму”. Соціально-економічна політика британських консервативних урядів у 50-ті – першій половині 60-х рр. ХХ ст.
5. Криза та розпад Британської колоніальної імперії. Співдружність націй.
6. Велика Британія 1960-х рр.: зміна громадсько-політичного клімату та внутрішня політика урядів Г. Вільсона (1964-1970 рр.).
7. Загострення расової та міжнаціональних проблем у Сполученому Королівстві (друга половина 60-х – 70-ті рр. ХХ ст.).
8. Ольстерська криза (кінець 1960-х – 1970-ті рр.).
9. Кабінет Едварда Хіта. Економічна та політична криза 1973-1974 рр. у Великій Британії.
10. Діяльність лейбористських урядів у 1974-1979 рр. Проблема деволуції Шотландії та Велсу.
11. Англо-американські стосунки у роки “холодної війни”.
12. Європейська політика Великої Британії у 1950 - 1970-ті рр.
13. Концепція “зони зосередження” та британська зовнішня політика у 1970-ті рр.
14. Соціально-економічні та геополітичні наслідки Другої світової війни для Франції.
15. Франція в період Тимчасового режиму.
16. Політичний режим ІV Республіки у Франції.
17. Внутрішньополітична боротьба у роки ІV Республіки. Ідеологія голлізму.
18. Соціально-економічний розвиток Франції 1946 – 1958 рр.
19. Зовнішня та колоніальна політика ІV Республіки. Війна Франції в Індокитаї.
20. Алжирська проблема у політичному житті Франції (1954-1962 рр.).
21. Політична криза 1958 р. Утворення V Республіки.
22. Зовнішня політика Ш. де Голля. Військова доктрина V Республіки.
23. Внутрішня політика Ш. де Голля та соціально-економічний розвиток Франції у 1960-ті рр.

24. “Червоний травень” 1968 р. у Франції та його наслідки.
25. Внутрішня та зовнішня політика президента Ж. Помпіду.
26. Соціально-економічна політика президента В. Жискар д’Естена.
27. Еволюція партійно-політичної системи V Республіки (60-70-ті рр. XX ст.).
Проблема консолідації лівих сил.
28. Наслідки Другої світової війни для Італії. Мирний договір 1947 р.
29. Перехід Італії до демократії. Конституція 1947 р.
30. Політичний режим та партійно-політична система Першої Республіки в Італії.
31. Внутрішня політика урядів Альчіде де Гаспері й загострення політичної боротьби в Італії наприкінці 1940—початку 50-х рр.
32. “Італійське економічне диво”: головні чинники та проблеми господарського зростання у 1950-ті - на початку 60-х рр.
33. Діяльність центристських та правочентристських урядів Італії і внутрішньополітична боротьба 1953-1960 рр.
34. “Другий Опір” 1960 р. та перехід до політики “лівого центру” в Італії.
35. Реформи урядів “лівого центру” в Італії. “Спекотна осінь” 1969 р. та її наслідки.
36. Криза лівоцентристської політики в Італії наприкінці 1960-х – у першій половині 70-х рр.
37. Еволюція ідеології ІКП у 50-70-ті рр. та її місце у партійно-політичній системі Першої республіки.
38. Італія в період “національної солідарності” 1976 -1979 рр. Перехід до неолібералізму.
39. Зовнішня політика Італії у роки “холодної війни”.
40. Геополітичні наслідки Другої світової війни для Німеччини. Нюрнберзький процес 1945-1946 рр.
41. Політика союзних держав у західних зонах окупації Німеччини.
42. Політика Радянської воєнної адміністрації в Німеччині.
43. Розкол Німеччини. Утворення ФРН та НДР.
44. Державний устрій та еволюція партійно-політичної системи ФРН.
45. Реформа Людвіга Ерхарда: зміст та головні етапи.
46. “Німецьке економічне диво” і утворення “соціального ринкового господарства” у ФРН.
47. Громадсько-політичне життя Західної Німеччини в період “ери Аденауера”.
Проблема розриву з нацистським минулим.
48. Зовнішня політика К. Аденауера. Доктрина Гальштейна та Єлісейський договір 1963 р.
49. Внутрішня та зовнішня політика канцлера Л. Ерхарда. Концепція “сформованого суспільства”.
50. Уряд “великої коаліції” Курта Кізінгера.
51. Рух студентського протесту й загострення громадсько-політичної боротьби у ФРН наприкінці 1960-х рр.
52. “Нова східна політика” ФРН у 1970 – 1974 рр.
53. Соціально-економічні реформи уряду В. Брандта.
54. Внутрішня та зовнішня політика канцлера Г. Шмідта. Криза соціально-ліберальної коаліції.

11. Рекомендоване методичне забезпечення

Базова література

Арзаканян М. Ц. Политическая история Франции XX века. – М., 2003.

- Арзаканян М. Ц. История Франции / М. Ц. Арзаканян, А. В. Ревякин, П. Ю. Уваров. – М., 2005.
- Ватлин А. Ю. Германия в XX веке. – М., 2002.
- Газін В.П., Копилов С.А. Новітня історія країн Європи та Америки: 1945 – 2002 роки. – К., 2004.
- Григорьева И.В. Италия в XX веке. – М., 2006.
- Иванян, С. История США. – М., 2004.
- История Великобритании / Под ред. К. О. Моргана. – М., 2008.
- История Германии. – В 3-х т./ Под ред. Б. Бонвеча и Ю. В. Галактионова. – Т. 2.: От создания Германской империи до начала XXI века. – Кемерово, 2005.
- История европейской интеграции (1945 – 1994 гг.). – М., 1995.
- История новейшего времени стран Европы и Америки. 1945 – 2000. – М., 2001.
- История США: В 4-х т. – Т.4: 1945 – 1980. – М., 1987.
- История США: Хрестоматия / Сост. Э. А. Иванян. – М., 2005.
- Іваницька О.П. Новітня історія країн Європи та Америки (1945 – 2002). – Вінниця, 2003.
- Новейшая история стран Европы и Америки XX век. - Ч. 2-3: 1945 – 2000 / Под ред. А.М. Родригеса и М.В. Пономарева. – М., 2001.
- Остапенко Г. С., Прокопов, А. Ю. Новейшая история Великобритании XX – начала XXI века: Учебное пособие. – М., 2012.
- Патрушев А. И. Германия в XX веке. – М., 2004.
- Сивачев Н. В., Язьков Е.Ф. Новейшая история США. – М., 1980.
- Сироткин В.Г. История Франции: Пятая Республика. – М., 1989.
- Смирнов В. П. Франция в XX веке. – М., 2001.
- Согрин В. В. История США: Учебное пособие для вузов. – СПб, 2003.
- Согрин В. В. Политическая история США (XVII– XX вв.). – М., 2001.
- Сороко-Цюпа О.С. История Канады. – М., 1985.
- Сороко-Цюпа О.С. Новейшая история зарубежных стран. – М., 2003.
- Тишков В. А., Кошелев Л. В. История Канады. – М., 1982.
- Тіндал Дж., Шай Д. Історія Америки. – Львів, 2010.
- Филитов А. М. Германский вопрос: от раскола к объединению: Новое прочтение. – М., 1992.
- Шадурский В. С. Внешняя политика Франции. 1945 – 2002. – Минск, 2004.
- Яковенко Н. Л. Коротка історія Британії. – К., 1999.

Допоміжна література

- Акимов Ю. Г. Внутриполитические проблемы Канады. – М., 2002.
- Арзаканян М. Ц. Великий де Голль: «Франция – это я». – М., 2012.
- Арзаканян М. Ц. Генерал де Голль на пути к власти. – М., 2001.
- Арзаканян М. Ц. Де Голль и голлисты на пути к власти. – М., 1990.
- Ахтамзян А. А. Объединение Германии. Обстоятельства и последствия: очерки. – М., 2008.
- Великобритания: эпоха реформ. – М., 2007.
- Геевский И. А., Иванов Р. Ф. Клан Кеннеди и убийство XX века. – М., 2003.
- Даймен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції. – К., 2006.
- Демократия в Западной европе XX века. – М., 1996.
- Европа: вчера, сегодня, завтра. – М., 2002.
- Жигалов И. И. Современная история Великобритании (1945 - 1975). – М., 1978.
- Загладин Н. В. США: общество, власть, политика. – М., 2001.
- Зарицкий Б. Е. Людвиг Эрхард. Секреты «экономического чуда». – М., 1997.

- Зуев В. Н. Англия и Общий рынок. – М., 1988.
- Иванян Э. А. Рональд Рейган: Хроника жизни и времени. – М., 1991.
- Ильинский И. П. Партийная система в ФРГ. – М., 1983.
- Капланов, Р. М. Португалия после Второй мировой войны. 1945 – 1974. – М., 1992.
- Коленко В. А. Французская Канада в прошлом и настоящем: очерки истории Квебека, XVII – XX вв. – М., 2006.
- Консерваторы у власти: опыт Великобритании. – М., 1992.
- Корчаков К. Н. История Великобритании. – М. 1997.
- Крушинский В. Ю. Британська Європа чи Європейська Британія? Великобританія в європейських інтеграційних процесах. – К., 2003.
- Куртуа С. Більшовизм а la française. – К., 2012.
- Ламперт А. В. Социальная рыночная экономика: Германский путь. – М., 1993.
- Лисовский Ю. П. Италия от фашизма к демократии. Трудные пути послевоенной перестройки. – М., 1990.
- Любин В. П. Социалисты в истории Италии: ИСП и её наследники. 1892 – 2006. – М., 2007.
- Мазер В. Гельмут Коль. – М., 1993.
- Максимычев И. Ф. Германия как фактор европейской безопасности. – М., 1997.
- Молчанов Н. Н. Де Голль. – М., 2003.
- На перекрестке Средиземноморья: «Итальянский сапог» перед вызовами XXI века. – М., 2011.
- Наринский М. М. Борьба классов и партий во Франции 1944 – 1958 гг. – К., 1983.
- Нарочницкая Е. А. Франция в блоковой системе Европы. 1960 – 1970. – М., 1993.
- Невский С. И. Социально-экономические реформы в послевоенной Западной Германии: 1945 – 1949. – М., 2008.
- Новая технократическая волна на Западе. – М., 1986.
- Новиков Г. Н. Голлизм после де Голля. Идеиная и социально-политическая эволюция. – М. 1984.
- Объединенная Германия: десять лет. – М., 2001.
- Оген К. Маргарэт Тэтчер: Женщина у власти. – М., 1992.
- Осадчая Ж. Ф. Лейбористская партия Великобритании: лицом к будущему. – М., 1990.
- Основные ценности социальной демократии. – М., 1996.
- Остапенко Г. С. Британские консерваторы и деколонизация. – М., 1995.
- Патрушев А. И. Германские канцлеры от Бисмарка до Меркель. – М., 2009.
- Перегудов С. П. Тэтчер и тэтчеризм. – М., 1996.
- Петелин Б. Н. Конрад Аденауэр – патриарх германской политики // Новая и новейшая история. – 2006. – № 3.
- Сидельски Р. Кейнс. Возвращение мастера. – М, 2011.
- Социальное обеспечение в странах Запада. Франция. ФРГ. Италия. – М., 1994.
- США в меняющемся мире. – М., 2004.
- США: эволюция основных идейно-политических концепций. – М., 2004.
- Тоді Ф. Нарис історії Європейського Союзу. – К., 2001.
- Уильямс Ч. Аденауэр, отец новой Германии. – М., 2002.
- Ференбах О. Крах и возрождение Германии. Взгляд на европейскую историю XX века. – М., 2001.
- Фурман А. О чем мечтают канцлеры? – К., 1990.
- Хакке К. Великая держава поневоле (Внешняя политика ФРГ). – М., 1995.
- Чернега В. Н. Политическая борьба во Франции и эволюция голлистской партии в 60 – 70-х гг. – М., 1984.

- Черников, Г. П. Экономика Франции традиции и новейшие тенденции. – М., 2002.
Чернявский Г. И. Джозеф Кеннеди и сыновья. – М., 2013.
Шарь де Голль: Сб. статей. – М., 2000.
Щепетов К. П. Идеология и стратегия западногерманской социал-демократии. – М., 1995.
Яковлев Н. Н. Братья Кеннеди. – М., 2003.

Інформаційні ресурси
(пошук за ключовими словами)

Євроатлантична цивілізація
Бреттон-Вудська система
Повоєнна відбудова Західної Європи
«План Маршалла»
Організація Північно-Атлантичного Договору (НАТО)
Індустріальне суспільство
Постіндустріальне суспільство
«Соціальна держава» («держава добробуту»)
Неокейнсіанство
Ліберальна демократія
Громадянське суспільство
Європейська інтеграція
Науково-технічна революція
Науково-інформаційна революція
Світова економічна криза 1970-х – початку 1980-х рр.
«Неоконсервативна революція» («рейганоміка», «тетчеризм»)
Німецька проблема у роки «холодної війни»
Історія США після 1945 року
Історія Канади після 1945 року
Історія Великої Британії після 1945 року
Історія Франції після 1945 року
Історія Німеччини після 1945 року
Історія Італії після 1945 року
Група G 7 (велика сімка)